

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

KATEDRA GERMANISTIKY,
NEDERLANDISTIKY
A ŠKANDINAVISTIKY

**TOPOGRAFIA, PAMÄŤ A MESTO
PROTIŽIDOVSKÉ DEMONŠTRÁCIE
V BRATISLAVE 19. A 20. STOROČIA
(SODBOČKOU DO MEDZIVOJNOVEJ VIEDNE)**

VYSOKOŠKOLSKÉ SKRIPTUM

MILOSLAV SZABÓ

2022

STIMUL

Topografia, pamäť a mesto Protížidovské demonštrácie v Bratislave 19. a 20. storočia (s odbočkou do medzivojnovovej Viedne)

Autor:

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.

miroslav.szabo@uniba.sk

Afiliácia:

Katedra germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

<https://fphil.uniba.sk/kaa/>

Posudzovateľ:

doc. Mgr. Jozef Tancer, PhD.

Technická redakcia:

Mgr. Milan Regec, PhD.

© STIMUL a Miloslav Szabó, 2022

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvodeného diela). Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Bratislava,

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

Prvé vydanie, 60 s.

ISBN 978-80-8127-357-5 (PDF)

ISBN 978-80-8127-358-2 (EPUB)

Obsah

Úvod. Medzi miestami pamäti a kultúrnou topografiou	4
1 Jar národov v Bratislave? Protižidovské výtržnosti z apríla 1848	7
2 V tieni obvinení z rituálnej vraždy. Protižidovské demonštrácie v Prešporoku v 80. rokoch 19. storočia	14
3 „Za zub dva zuby“. Študentské demonštrácie v Bratislave v roku 1929.....	23
4 Ako vo Viedni, tak aj v Bratislave. Demonštrácie proti premietaniu filmu Golem v apríli 1936 v medzinárodnom kontexte	35
Záver	47
Príloha	50
Úlohy	57
Použité zdroje	58

Úvod.

Medzi miestami pamäti a kultúrnou topografiou

Nový odbor Germánskych štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave si žiada zjednotiť okrem iného úvod do dejín nemecky a holandsky/flámskych hovoriacich ako aj škandinávskych krajín. Tento proces vychádza z koncepcie takzvaných miest pamäti (*lieux de mémoire*), inšpirovanej francúzskym historikom Pierrom Norom, ktorý definuje miesto pamäti ako „kryštalizačný bod“ spomínania národného kolektívu, pričom nemusí ísť o takpovediac hmatateľné miesto v priestore a čase. Dôležitejším sa javí jeho symbolický rozmer, ktorý umožňuje medzigeneračný transfer národného povedomia:¹ takými miestami pamäti môžu byť aj historické osobnosti, dátumy, umelecké diela alebo dokonca predmety každodennej potreby, napríklad potraviny („horalky“ ako symbol kolektívnej identity).

Úložiskom týchto symbolických miest je kolektívna pamäť, ktorú nemecká literárna historička Aleida Assmannová odlišuje od individuálnej pamäti jednotlivcov, ktorá je obmedzená na niekoľko generácií a potom takpovediac vyhasína.² Koncepcia miest pamäti sa na prelome tisícročí rozšírila aj v nemeckej jazykovej oblasti³ a odrazila sa v neposlednom rade v didaktike výuky nemčiny ako cudzieho jazyka. Tá popri „veľkých“ miestach nemeckej pamäti ako Berlínsky múr či Auschwitz zdôrazňuje aj vzťah k súčasnosti a miestnym špecifikám východiskovej kultúry nenemeckých študentov germanistiky (nemecky: *Auslandsgermanistik*). Najmä v tomto prípade je dôležité prebudiť v študentoch povedomie o tom, že nemecká kultúra sa až do druhej svetovej vojny neobmedzovala na územie dnešnej Spolkovej republiky Nemecko – čo dokazuje široko koncipovaný projekt nemecko-poľských miest pamäti.⁴ V strednej a

¹ NORA, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In: *Representations*, č. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. (Spring, 1989), s. 7-24.

² POZRI ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Karolinum, 2018.

³ FRANÇOIS, Etienne, SCHULZE, Hagen (eds.) *Deutsche Erinnerungsorte*. 3 zv. München: C. H. Beck, 2001–2002.

⁴ HAHN, Hans-Henning, TRABA, Robert (eds.). *Deutsch-polnische Erinnerungsorte*. 5 zv. Stuttgart: Schöningh, 2012.

východnej Európe pritom vždy ide o objavovanie „mnohovrstevnosti“ vlastných kolektívnych identít.⁵

Vzhľadom na „civilizačný zlom“ dejín 20. storočia, ktorý predstavuje holokaust, teda genocída obyvateľstva Európy, označovaného podľa rasistických kritérií za Židov, resp. za Rómov, je pri výuke nemeckých miest pamäti potrebné zohľadňovať aj antisemitizmus a anticiganizmus. Popri už spomínaných „velkých“ miestach pamäti ako Auschwitz – ktorý, hoci išlo iba o jedno z miest genocídy, synekdochicky zastupuje celý holokaust – sú pre kolektívne spomínanie určujúce práve lokálne miesta pamäti, v ktorých sa často odohráva prítomnosť študentov bez toho, aby si uvedomovali ich významy prikruté nánosom zabudnutia. A keďže holokaust predstavoval vyvrcholenie starších praktík vylučovania (exklúzie) židovskej menšiny, v študentoch treba prebudiť záujem o poznanie jeho prehistórie. Tá sa odohrávala často v multietnickom prostredí za aktívnej účasti nemecky hovoriaceho obyvateľstva.

Tak to bolo i v prípade Bratislavy, kde nemčina bola dlho dominantným jazykom a začala miznúť až v dôsledku holokaustu a následnej evakuácii, resp. vyhnania etnických Nemcov po druhej svetovej vojne. V nasledujúcom texte sa pozriem na to, ako sa prejavoval antisemitizmus vo verejnom priestore od 19. storočia do obdobia krátko po druhej svetovej vojne. Nepôjde mi pritom o odhaľovanie koreňov židovskej Bratislavy (Prešporka), v dnešnom povedomí do veľkej miery nostalgicky spájaných so zbúraným Podhradím, miestom pôsobenia slávneho rabína a učenca Chatama Sofera. Inšpiráciu budem hľadať skôr v koncepcii takzvaného vylučujúceho násilia (*exclusionary violence*), ktoré v prípade židovského obyvateľstva usilovalo znovu nastoliť segregáciu pred zrovnoprávnenia v priebehu 19. storočia: to bol aj skutočný význam pojmu *geto*, teda vynúteného miesta pobytu – predovšetkým v mestských sídlach – na základe príslušnosti k židovskému náboženstvu. Vylučujúce násilie reklamovalo pomery pred čias židovskej emancipácie, a síce násilím v najširšom zmysle slova: či už reálnymi fyzickým aktmi alebo vytyčovaním nových deliacich čiar.⁶ V prostredí mesta si aktéri vylučujúceho násilia takpovediac „značkovali“ terén, kde Židia nemali mať prístup.

⁵ MANNOVÁ, Elena. Objavovanie mnohovrstevnosti. Diferencovaná prezentácia minulosti multietnickej Bratislavy po politických zlomoch 19. a 20. storočia. In: OS, roč. 9. 2005, č. 1-2, s. 110–116.

⁶ Pozri BERGMANN, Werner, WALSER SMITH, Helmut (ed.). *Exclusionary Violence. Antisemitic Riots in Modern German History*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002.

Rekonštrukcii týchto procesov je venované toto skriptum. Študenti sa pri jeho čítaní zoznámia s rozličnými etapami vylučujúceho násilia v Prešporoku, resp. (od roku 1919) Bratislave. Vyberú sa po stopách týchto neraz otvorene násilných procesov, ktoré sa odohrávali v rozličných historických epochách od jari národov počas revolúcie v roku 1848 až po zavŕšenie „slovakizovania“ Bratislavy po druhej svetovej vojne. Budú sa pohybovať na do veľkej miery rovnakých verejných priestranstvách, ktoré však s meniacimi sa režimami menili svoje mená a názvy – mnohé z nich sú prístupné dodnes. Miesta pamäti v tomto chápaní nie sú iba symbolmi, ale konkrétnymi lokalitami, utvárajúcimi topografiu vylučujúceho násilia. Na porovnanie sa v exkurze vyberieme aj do Viedne a pozrieme sa, ako sa v medzivojnovom období vylučujúce násilie uplatňovalo tam – a ako to v jednom prípade súviselo s Bratislavou. Tento prístup k výuke histórie je tým relevantnejší, že nový študijný program Germánske štúdiá kladie zvýšený dôraz aj na exkurzie ako rovnocennú súčasť pedagogického procesu. Tejto praktickej časti sú venované úlohy v závere skríptu.

1 Jar národov v Bratislave? Protižidovské výtržnosti z apríla 1848

Židia boli v stredoveku trpenou náboženskou menšinou, na ktorej spočíval biľag zaslepencov, ktorí neuznali Božieho syna Ježiša Krista za mesiáša, ba podľa formulácii v evanjeliách mali podiel na jeho násilnej smrti, čím si sami na seba uvalili kliatbu. V stredovekej Európe židovské obce stáli na najnižšom stupni spoločenského rebríčka, nesmeli vlastniť pôdu ani vykonávať „počestné“ povolania, byť členmi cechov ani slúžiť v armáde. Jednou z mála oblastí, kde sa smeli realizovať, bola finančná sféra a bankovníctvo, keďže požičiavanie peňazí na úrok dlhú dobu nebolo v súlade s kresťanskou morálkou. Tento prístup k Židom sa vyostřil v 16. storočí po vydaní buly pápeža Pavla VI. *Cum nimis absurdum* (1555), v dôsledku čoho sa Židia museli povinne označovať a sústreďovať v presne vyhradených častiach miest ako aj prijať ďalšie reštrikcie v profesionálnej oblasti, takže väčšina z nich živorila ako podomoví obchodníci. Prvé getá vznikli v Benátkach (označenie „geto“ je odvodené z názvu jedného tamjšieho ostrova) a ďalších talianskych mestách a neskôr sa rozšírili do iných častí Európy. Podľa niektorých novších historických prác tým pápežská politika poskytovala Židom paradoxne ochranu, lebo boli v menšej miere vystavení obvineniam zo znesväcovania kresťanských sviatostí, únosu a „rituálnych“ vrážd kresťanských detí či šírenia chorôb, ktoré často končili násilnými pogromami a zabíjaním.⁷

Podobný vývin pozorujeme i v Prešporke, predchodcovi dnešnej Bratislavy. Prvé zmienky o židovskom osídlení na jej území pochádzajú z 13. storočia. V 14. storočí Židov z mesta vyhnali, na čo sa usídlili v neďalekom Hainburgu. Neskôr sa smeli vrátiť, ale v roku 1526 ich z mesta opäť vyhnali. Židia sa odteraz mohli usídlieť výlučne na pozemkoch grófa Pálffyho pod hradným vrchom, teda za mestskými múrmi. Tu vzniklo povestné prešporské geto, ktoré pôvodne pozostávalo z – dnes už zbúranej, vedie cez ňu magistrála na most SNP – Židovskej ulice (nemecky Judengasse alebo Schlossgrundgasse), kde sa sústreďoval mestský obchod.⁸ Židovská ulica sa vo viacerých ohľadoch podobala hranici, ktorú bolo možné prekročiť len za veľmi zvláštnych okolností (a len cez deň, lebo na noc sa geto zatváralo – na oboch stranách ulice,

⁷ BRECHENMACHER, Thomas. Der Vatikan und die Juden. Geschichte einer unheiligen Beziehung vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. München: C. H. Beck, 2011.

⁸ BENYOVSZKY, Karl, GRÜNSFELD, Joseph. *Obrázky z prešporského geta*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1993.

vedúcej). Patril sem predovšetkým zákaz usadiť sa v meste mimo geta. Protižidovské násilie však z mesta celkom nevymizlo ani potom, čo potvrdzuje napríklad fantastické obvinenie Židov zo znesvätenia hostií, ktorého fiktívne stvárnenie na rytine z roku 1591 zachytil Lucas Meyer.

Ein erschrockliche Neue Zeitung/so sich im 1591. Jar zu Preßburg in Ungern zugetragen/wie daselbst etliche Juden zwey Consecrirte Ostien oberkommen/damit einen sündlichen mißbrauch vnd Gotteseferung geübt aber heftig von Gott gestrafft worden/allen fromen Christen zu einer warnung.

Es hat sich im laufenden 91. Jar zu Wormbs am Reinfrom zugetragen das ein Jude mit namen Leo ein erfahrer in allerley Sprachen/sonderlich aber in Hebräischer/ Griechischer vnd Lateinischer/zum Christen glauben ist bekehr worden/ sich rauffen lassen den wachhaffigen Messiam bekent/das er der gerechtigste Christus/der Juden König/vnd aller Menschen Welölter vnd Seligmacher sey. Dieser nachdem er die tauff empfahen/begibt sich daselbst zu Wormbs ins Fraueloscher zu ein Mönch/ des Name Petrus Rodamus/der dazu befelt das er die Krancken besuchet ihnen das Hochwürdige Sacrament Jesu Christi reichet vnd gibet. Wie nun obgedachter getauffter Jud eine zeitlang im selben Kloster verharret bey diesem Mönch sich aufenthalten vn wol in acht genommen/wo die Consecrirte Ostien behalten vnd verwaret worden. Nimbe er auff ein zeit mit lust vnd behendigkeit derselben drey wickelt sie in ein brief/ hebt sie fleißig auff/vnd sich macht damit darvon/vn kompt endlich bis gen Preßburg in Ungern, da er sich zu ein Juden zur Hebrigg eingeleget/vnd bey im etlich tag verharret/vn da sie behalben eins in disputacion gerathen/ von der Menschwerdung/vn dem H. Sacrament des leibs vnd bluts Jesu Christi vnderredung gehalten/fraget in der Jud weil er getaufft wer/vn Christum bekent/ ob er auch das H. Tachtmal empfangen habe. Darauf hat der getauffte Jud geantwort/ Er hatte es empfangen. Nach mehrer vnterredung/ sind sie auch endlich so weit kommen dz der getauffte Jud die 3. Consecrirte Ostien so er zu Wormbs im P. öster gestolen euffert vnd herfür thut/ vnd sagt/ er hab die von einem Christen geaufft/ Als die der Jud gesehen/hat er derselbigen zwo von ihm bekommen/auffgehoben vnd verwaret. Wienun gedachter getauffter Jud der Leo widerum's von Preßburg weggerisset vn sich nach Tactelsburg begeben/so dert dieser Jud etliche andere Juden zu sich zeyget ihnen die Ostien/vnd saget es were ein getauffter Jud bey im gewesen/der her dieselbigen bey sich gehabt vnd sie von einem Christen geaufft/von dem er sie empfangen.

Wie nun diese Juden also bey einander/beschlossen sie/ sie wolten andere Juden mit zu sich nemen/wie auch geschehen/vn probieren/ob auch betrug vnter der Christen Sacrament were oder nit. Vtemen der wegen die Consecrirten zwey Ostien/ legen sie auff den Tisch/vnnd ein messer darneben/ mit welchem als bald einer vnter ihnen die Ostien/ so auff dem Tisch gelegen durchschnehet/vnd gesaget bis zu der Christen Gott/ so bewirte es. Als bald ist Blut

auff den Ostien gesprungen/vnd auff den Tisch gestossen/darüber sie alle nicht wenig erschrocken. Ober diser gewelichen vnd erschrocklichen that/ hat Gott sein zorn vber die Jude sehen lassen/ mit doner vnd plig in das Haus geschlagen/ vnd ist dasselbige in grosser eyl vom Feuer verzehret worden/ der Jud/ sein Weib zwey Kinder/auch andere Juden mit verbundene vnd sind nur drey dem Feuer entronnen. Der Tisch aber/ darauff die blutend Ostien gelegen/ ist vnverschert stehen geblieben. Als nun der Statthalter der ausserehalb der Statt auff ein Schloß wohnet/ solch gewelich Feuer gesehen/hat er als bald seine diener in die Statt geset/ der meinung das sie das Feuer solten helfen löschen/ denen als bald in der Statt berichtet worden/ wie das in dem brennenden Haus etliche Juden bey einander geflohen/was sie aber darin gehandelt könnte man nit wissen/ deren etliche weren verbrant drey aber darvon kommen. Wienun die diener ihrem Herrn dem Statthalter solches berichtet/hat er nach diesen 3. Juden forsch lassen/ dieselben auch endlich bekommen/vn für sich gefordert/ sie gestaget. Was sie im selben Haus gemacht oder gethan hatten. Vnd wie er sie sich lang geweret/vnd nichts sagen wolten hat doch einer endlich vnder ihnen angefangen/vn vor dem Statthalter den gangen handel wie sie mit den Consecrirten Ostien vmbgangen weren bekant vn erzelt/ darüber der Statthalter schertzboeden/ vnd als bald die drey Juden gefentlich lassen einzichen/ sich hin vnd wider bedacht/was er ihnen für solche strackliche that/ für Warden wolt anlegen/bey sich aber beschloffen/vnd sie auff folgende weise töden vnd vmbbringen lassen.

Erstlich hat er sie halb lassen schinden/vnd also eine Nacht liegen lassen/ des ander tages hat er ihnen die Feh lassen in Pech sieben/vnnd endlich des dritten tages lassen spessen vnd an die Landstrassen senen.

Gott der Allmächtige gebe/ dz wir solche vnd deraleichen Exempel betrachten vnd vns zu gemüt führen/nicht so leichtlich in Wind schlagen/ verachten vnd gedencken. Es sey wol ebr so vil geschehen/es sey nichts neues/ Ober ein jeder sey gewarnet/vnnd enthalte sich des leichtfertigen sündlichen mißbrauch Ewältliches Namens/ vn der heyligen hochwürdigen Sacrament mit welchem Man eben so wol Christi Wunden vernewert vnd eröffnet/das sie täglich bluten/welches ein jeder zu seiner zeit befindet wirdt. Gott verleihe vns gemäglich ein bußfertiges leben/das wir endlich selig werden. Amen.

Gedruckt zu Tüßnberg/bey Lucas Mayer/Formschneider.

Lucas Meyer, Bratislavský Židia znesväcujú hostiu, 1591⁹

Podľa Gottharda Deutscha, emigranta z Habsburskej ríše a autora mnohých hesiel pre americkú Židovskú encyklopédiu z roku 1906, „Prešporok bol odjakživa známy

⁹ Zdroj: Mayer, Lucas: Angebliche Entweihung der Hostie durch Juden bei Preßburg (Bratislava). 1951. Dostupné na: <http://www.zeno.org/nid/20004162927>.

protižidovskými tendenciami svojich občanov“.¹⁰ Toto konštatovanie si vyžaduje upresnenie v tom zmysle, že sa menilo ich zdôvodňovanie: nábožensky zafarbené obvinenia, ktoré, pravda, nevymizli zo dňa na deň a ako uvidíme, prežívali – najmä v podobe obvinení z „rituálnych“ vražd – až do novoveku, vystriedali svetsky motivované útoky. Prešporok bol od stredoveku významným strediskom obchodu a počas protitureckých vojen sa rozrástol na administratívne centrum Uhorského kráľovstva a sídlo snemu. S rozvojom miest dvojičiek, Budína (nemecky Ofen) a Pešti v prvej polovici 19. storočia, však význam mesta postupne upadal. Prejavilo sa to počas tzv. reformnej éry v 40. rokoch 19. storočia, ktorá mala v Uhorsku zaviesť princípy liberalizmu a voľnej konkurencie v podnikaní a obchode. Prešporskí remeselníci a obchodníci, ktorí trvali na svojich hospodárskych výsadách, videli v Židoch zosobnenie týchto tendencií.

Pozadie týchto projekcií tvorili debaty o zrovnoprávnení Židov v uhorskom parlamente, ktorý zasadal v Prešporku a na ktorých vystupoval napríklad aj poslanec za mesto Zvolen a vedúci slovenský nacionalista Ľudovít Štúr. Ten odmietal myšlienku židovskej emancipácie jednak zo sociálno-ekonomických pohnútok, keď obvinil v uhorskom sneme židovských krčmárov a „úžerníkov“ z vykorisťovania „slovenského ľudu“, a jednak z obáv pred prehĺbením maďarizácie. Štúr presviedčal uhorské elity, že viac získajú emancipáciou nemaďarských národností.¹¹ V Štúrom redigovanej prílohe *Slovenských národných novín Orol Tatránski* sa v máji 1848 objavil dokonca uhorským zákonodarcom adresovaný, „priateľmi ľudu“ podpísaný návrh vystaňovať židov na „dolnú zem“:

„Židja len musja dakde bývať! Keď jich kresťanja nemuožu u sebä a pri sebä trpeť: dobre, nespjerajme sa všeobecnej vuoli ľudu, ktorí cítí bremeno židovstva, ale z druhej strani nedajme ich ako mravce vidusiť. Šak sme kresťanja! A žid za to nevinnen, že sa židom narodiu, a že ho otcovja a rabbiňi tak oslepili. Keď ťa komár kúše, odžeň ho, nech si ide živnosť inde hladať. Keď židja len zo šalbi [podvodu] a klamu žijú, pošlime jich ta, kde robiť budú museť, a klamať nemuožu. Veru žjadanlivá vec, abi v tejto veci sama krajinská vláda a slávno ministerstvo porjadki robilo!

¹⁰ DEUTSCH, Gotthard: Presburg (Hungarian, Pozsony). In: Jewish Encyclopedia.com. Dostupné na internete: <https://jewishencyclopedia.com/articles/12347-presburg>.

¹¹ ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 318, s. 292 a nasl.

Židom vimerat' na pustatinách mjesto, nach kopú a orú, nach si sami chleba dorábajú. Potom aj svježejší aj bezpečnejší budú, aj lud kresťanskí sa spokojí, zmuože a sám na kupectvo oddá. Aj mi voláme: So židami na dolnú zem!¹²

Štúrove z dnešného pohľadu škandalózne návrhy – jeho kontrahent Lajos Kossuth sa o židovských úžerníkoch a krčmároch tiež nevyjadroval práve vyberane, no na rozdiel od Štúra bránil „civilizovaných“ Židov pred stotožňovaním s „luzou“¹³ – treba vnímať v kontexte revolučného roku 1848, keď na dnešnom juhozápadnom Slovensku a v Prešporoku vypukli protižidovské výtržnosti. Signálom bol revolučný požiar, ktorý sa vo Viedni a v Pešti rozhorel už v marci 1848 a ktorý si napríklad obyvatelia Serede vysvetľovali ako signál na protižidovské násilie. Dopisovateľ peštianskych novín vychádzajúcich v nemeckom jazyku pod názvom *Der ungarische Israelit* sugestívne opisoval pustošenie židovského majetku a náboženských inštitúcií v „slovanských regiónoch“, čo sa dialo v mene kráľa, ktorý vraj dovoľil zabíjať Židov, výtržnosti mali teda skôr proti-revolučné zameranie:

„Die Nachrichten aus den slavischen Gegenden sind fürchterlich, und dringen den Hörer zu dem gerechten Zweifel, ob Menschen oder Bestien dort wohnen. Keine Feder kann die Greuelszenen wiedergeben, die aus Szered erzählt werden. Sämtliche Juden flüchteten, um nur ihr Leben zu retten. Ihre Häuser wurden zerstört, Möbel, Kostbarkeiten geraubt oder vernichtet, 20 000 Metzen Getreide auf Wagen fortgeführt, Gold und Silber theils geraubt, theils in die Waag geworfen, Banknoten theilten die Plünderer ohne zu zählen haufenweise unter sich, Wechsel und ähnliche Schriften in Stücken zerrissen, die Sinagoge niedergedrückt, 9 Gesetzesrollen zerschnitten und verbrannt, alle Bücher vernichtet usw. usw. Kurz, es könnte unter den wildesten Barbaren nicht so gehaust werden, als es hier im freien Ungarn geschieht. Erst plünderten und wütheten am 27. v. M. [März 1848] die eigenen Einwohner Szered's, am 28. kamen von benachbarten Dörfern bis 3000 Bauern herein und ließen

¹² So židmi na dolnú zem! In *Orol Tatránski*, 26. 5. 1848, roč. 3, č. 96, s. 765.

¹³ MISKOLCZY, Ambrus. „... a zem sa nám pod nohami otvorila.“ Židovský pogrom v Bratislave 23. a 24. apríla 1848. In CZOCH, Gábor (ed.). *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kaligram, 2006, s. 374-375.

keinen Juden unbeschädigt. Die Plünderer riefen laut, daß es vom König erlaubt sei, zu plündern und daß es ein Landesgesetz sei, die Juden tod zu schlagen.“¹⁴

Atmosféra nepriateľská voči Židom v tomto období vládla aj v ďalších hornouhorských mestách – pogromistický charakter nadobudli predovšetkým udalosti v Novom Meste nad Váhom – a k ojedinelým výtržnostiam dochádzalo i v Prešporoku. Tie sa spočiatku darilo pacifikovať, no koncom apríla nepokoje prepukli v plnej sile. Predchádzali im žiadosti prešporských mešťanov palatínovi a parlamentu, v ktorých sa oslobodenie Židov stotožňuje s odbúraním stavovských privilégií v dôsledku modernizácie a liberalizácie podnikania a obchodu, stelesňovanými okrem iného slobodou tlače. Kým toto obviňovanie malo konkrétneho adresáta, židovského redaktora nemeckých novin *Pressburger Zeitung*, symbolickým zvrátením celého vývinu malo byť vykázanie Židov naspäť do geta. Červeným súknom bol zákon z roku 1840, ktorý Židom dovoľoval usadzovať sa v kráľovských mestách ako Prešporok. Podľa posledného bodu žiadostí treba práve toto zvrátiť. Doslova sa tu požaduje, „aby všetky židovské rodiny, ktoré bývajú na území nášho mesta, boli povinné v čo najkratšom čase sa z neho vystáhnovať, ako aj svoje obchody, sklady, pivnice a sýpky, slovom všetky svoje lokality, nech by sa nazývali akokoľvek, ktoré na území mesta vlastnia, a boli povinné ich zavrieť, a to tak, aby sa utiahli za brány tak zvaného Hradného vrchu (Schlossberg) a tam si žili a viedli svoj obchod – čo sa týka ich bytov, v čo najkratšej lehote, čo sa týka obchodov, to okamžite aby boli zahnaní do predošlých hraníc.“¹⁵

Ojedinelé výtržnosti však boli len predohrou k násilnostiam z 23. a 24. apríla. Na Veľkonočnú nedeľu sa v parku na pravom brehu Dunaja zhromaždilo asi 200 tovarišov, ktorí sa presúvali po moste cez Dunaj smerom k bývalému getu pod hradným vrchom. Na Rybnom námestí sa k nim pripojil mestský proletariát a spolu zaútočili na Židovskú ulicu s (nemeckými) výkrikmi, že Židia v meste nemajú čo robiť a treba ich zahnať do geta: „Wir brauchen keine Juden, sie sollen auf den Schlossberg hinauf!“¹⁶ Potom, ako ozbrojené zložky vytlačili výtržníkov zo Židovskej ulice na Kapucínske námestie, tí pokračovali smerom k Michalskej bráne, pričom rabovali obchody

¹⁴ Der ungarische Israelit. Wochenschrift zur Beförderung des politischen, sozialen und religiösen Fortschrittes unter den ungarischen Israeliten, roč. 1 (1848), s. 37.

¹⁵ Cit. podľa MISKOLCZY, „... a zem sa nám pod nohami otvorila“, s. 377.

¹⁶ Tamže, s. 389.

a rozbíjali okná na domoch (jedným z najhorších prejavov barbarstva bol útok na židovskú školu na Kozej ulici, ktorej budovu výtržníci úplne zničili), ktoré považovali za „židovské“ – na dobovej ilustrácii je vidieť, že „kresťanské“ domy boli označené krížmi a devocionáliami –, čím dávali jasne najavo, že Židia patria do geta. To, zdá sa, pochopili aj úrady, ktoré vydali vyhlášku, podľa ktorej sa Židia mali stiahnuť z mesta pod hradný kopec. To malo okamžitý účinok: podľa dopisovateľa jedných maďarských novín „ničenie a rabovanie okamžite prestalo.“¹⁷

Protižidovský pogrom v Bratislave z apríla 1848¹⁸

V prípade prešporského veľkonočného pogromu nešlo len o spontánne rabovanie a ničenie „luzy“, ale o kalkulovaný prejav vylučujúceho násillia (*exclusionary violence*), ktorým najmä stredné vrstvy chceli zvrátiť dôsledky židovskej emancipácie, viditeľné hlavne v dôsledku sťahovania Židov z geta do mesta. Podľa maďarského historika Ambруса Miskolczyho sa obe skupiny navzájom dopĺňali, čím sa prehlbovala dynamika a spontánnosť celej akcie.¹⁹

¹⁷ Tamže, s. 386.

¹⁸ Zdroj: ALICKE, Klaus Dieter. Preßburg (Slowakei). In: *Aus Der Gesichte der jüdischen Gemeinden im deutschen Sprachraum*. 2017. Dostupné na: <https://jüdische-gemeinden.de/index.php/gemeinden/p-r/1596-pressburg-slowakei>.

¹⁹ Tamže, s. 406.

2 V tieni obvinení z rituálnej vraždy. Protižidovské demonštrácie v Prešporku v 80. rokoch 19. storočia

Dynamika protižidovských demonštrácií však nebola iba dôsledkom interakcie medzi ničenia chtivou luzou a strachom obchodníkov a remeselníkov z židovskej konkurencie, hrozivo narastajúcej potom, čo Židom dovolili usadzovať sa mimo brán geta. Skutočnosť, že výtržnosti z roku 1848 sa odohrali počas veľkonočných sviatkov, nie je náhodná. Napriek novej motivácii vyplývajúcej z emancipačných snáh bola rétorika protižidovskej nenávisti stále zakorenená v náboženskom rámci: svedčia o to jednak kresťanské symboly používané na odlišenie a jednak moment, v ktorom výtržnosti vypukli: Veľká noc je sviatkom pripomínajúcim ukrižovanie a zmŕtvychvstanie Ježiša Krista, z ktorého smrti kresťania tradične vinili Židov.

V tradičnom antijudaizme zohrávalo veľkú úlohu obviňovanie Židov z „rituálnej“ vraždy. Podľa neho Židia údajne vraždili „nepoškvrnených“ kresťanských chlapcov ako opakovanie „bohovraždy“ a neskôr pre ich krv, ktorú vraj pridávali do nekvaseného chleba z magických dôvodov. Tieto obvinenia nikdy celkom nevymizli a v 19. storočí znovu ožili v súvislosti so snahami o zrovnoprávnenie Židov: ich odporcovia zneužívali chýry o údajných rituálnych vraždách ako pseudodôkazy židovskej skazenosti. Argumentovali pritom čoraz menej náboženskými motívmi či poverami, a namiesto toho zdôrazňovali etnický, ba až rasový charakter Židov, ich kvázi vrodené kriminálne vlohy. Uľahčoval im to symbol krvi, ktorý spájal obvinenia z rituálnych vražd s moderným rasizmom (viď nacistické zákony zakazujúce miešanie krvi).

Prvé chýry o „rituálnej vražde“ bývali motivované túžbou lokálnych aktérov – predovšetkým kresťanských slúžok zamestnaných v židovských domácnostiach – po zviditeľnení. Sprievodným znakom týchto chýrov, predovšetkým na lokálnej úrovni, boli výbuchy protižidovského násillia, ktorých zámerom zväčša nebola fyzická likvidácia, ale symbolické vylúčenie židov z nežidovského spoločenstva, najčastejšie vybitím okien na židovských domoch. Často zostávalo len pri chýroch, keďže skutková podstata nezodpovedala spomínanej naratívnej štruktúre, najmä v prípadoch, keď chýbala mŕtvola, alebo keď bola čoskoro oficiálne potvrdená príčina úmrtia. Aby sa z chýrov o „rituálnej vražde“ stala aféra, resp. aby nadobudli celospoločenskú váhu, musel sa naratív z lokálnej úrovne rozšíriť do centra. O to sa usilovali médiá, ktoré informovali „experti“, zvlášť katolícki alebo pravoslávni kňazi, pôsobiaci priamo na

mieste. Ak si navyše verziu „rituálnej vraždy“ osvojili štátne orgány – prokuratúra, prípadne súdnictvo a súdne lekárstvo –, dochádzalo k senzačným procesom ako roku 1883, keď sa pred súd v Nyíregyháze dostala skupina Židov obvinených z vraždy slúžky Eszter Solymosiovej v dedinke Tiszaeszlár, alebo v rokoch 1899 a 1900, keď bol z podobnej vraždy obvinený Leopold Hilsner z českej Polnej.

Podobné obvinenia, pochopiteľne, neobišli ani Horné Uhorsko, teda územie dnešného Slovenska.²⁰ A ako hneď uvidíme, sú zdokumentované aj z Bratislavy resp. Prešporoku. Najskôr si však musíme načrtnúť, akým spôsobom súviseli s hranicou, oddeľujúcou židovské geto v Podhradí od mesta.

Ako odrazový mostík nám poslúžia poznámky prešporského lekára Matthiasa Dobrovitsa v súvislosti s katastrofálnym požiarom zo 17. mája 1913. V priebehu niekoľkých hodín celá židovská štvrť zhorela takmer do tla a 4000 ľudí stratilo strechu nad hlavou. O udalostiach informovala tlač v celej Habsburskej monarchii.²¹ V diskusii o budúcnosti bývalého geta sa Dobrovits vyslovil za jeho zbúranie. Prial si, aby sa toto miesto „zbavilo svojej podivnej mystickej temnoty, ktorá dala vzniknúť najstrašnejším bájkam a strašidelným príbehom, ktoré viedli [...] ku krvavým excesom znechucujúcim všetky druhy citov [...]“.²² Podľa germanistu a historika Jozefa Tancera sa tu Dobrovits zasadzoval za „zotretie“ hranice medzi vlastným a cudzím, ktorú chceli antisemiti, naopak, upevniť. Dobrovitsom zdôrazňovaná spojitosť medzi „najstrašnejšími bájkami a strašidelnými príbehmi“ a „krvavými excesmi“ je veľmi príznačná, pretože v druhej polovici 19. storočia boli protižidovské nepokoje a výtržnosti v Prešporoku často vyvolávané obvineniami Židov z „rituálnych vrážd“.

²⁰ Pozri SZABÓ, Miloslav. Obvinenia z „rituálnych vrážd“ v Hornom Uhorsku. Antisemitská propaganda, politický katolicizmus a národnostná otázka na prelome 19. a 20. storočia. In: *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 4, s. 617–640.

²¹ Pozri TANCER, Jozef. Der schwarze Sabbat. Die Brandkatastrophe in Pressburg 1913 als Medienereignis. Bratislava: Comenius-Universität, 2012.

²² Cit. podľa tamže, s. 43.

Židovská ulica po požiari v roku 1913²³

Dostupné pramene neuvádzajú žiadnu súvislosť medzi excesmi v roku 1848 a obvineniami z rituálnej vraždy, hoci nepokoje vypukli na Velkú noc, keď sa takéto fámy tradične šírili. Vzhľadom na nedostatočný výskum nie je možné podať presné informácie o ďalšej vlne protižidovských nepokojov, ku ktorým došlo v Prešporoku o dva roky neskôr, pretože Židia sa opäť usadili mimo geta. Zohrali v Prešporoku nejakú úlohu fámy, ktoré sa šírili krátko predtým – a opäť vo veľkonočnom čase – dokonca aj v peštianskych novinách? Podľa nich chcel židovský rituálny mäsiar (šochet) z neďalekej obce Gatterndorf (dnes v Rakúsku) zabiť kresťanské dievča. Vyšetrovaním sa zistilo, že dievča trpí psychickou poruchou a celú aféru vyvolali jej fóbie.²⁴

Podobné otázky sa javia byť irelevantnými vzhľadom na protižidovské nepokoje, ktoré v Prešporoku prepukli v priamej reakcii na neslávne známu Tiszaeszlársku aféru v septembri 1882. Je zaujímavé, že obvinenie niekoľkých Židov z rituálnej vraždy kresťanského dievčaťa nevyvolalo v Prešporoku nepokoje hneď po Veľkej noci roku 1882, ale až v septembri. Medzitým, pravda, prebiehali na mnohých iných miestach,

²³ Zdroj: VYHNÁNEK Ján. Velký požiar bratislavského Podhradia v roku 1913. In: *Bratislavské rožky*. 2013. Dostupné na: <https://bratislavskerozky.sk/velky-poziar-bratislavskeho-podhradia-v-roku-1913/>.

²⁴ Inland. In: *Pressburger Zeitung*, č. 90, 17. 4. 1850, s. 386.

takže bolo asi iba otázkou času, kedy sa rozhoria aj v Prešporku. Bezprostredný podnet vyznieva náhodne: serenády na počesť niekoľkých prešporských dám za ich charitatívnu činnosť poskytli príležitosť na zhromaždenie niekoľkých stoviek osôb, ktoré sa po povzbudzovaní zo strany antisemitských politikov vybrali na centrálné Primaciálne námestie a rozbíjali okná na údajne židovských domoch. Po rozohnaní vojakmi sa výtržníci na druhý deň opäť zišli a rozbíjali okná v bývalom gete vrátane synagógy a židovskej školy. Na tretí deň, 29. septembra, došlo dokonca k rabovaniu Židov na predmestí Blumentál.²⁵ Až potom sa podarilo obnoviť poriadok. Úrady obvinili z organizovania nepokojov miestne antisemitské noviny *Westungarischer Grenzboten*, najmä ich šéfredaktora Ivána Simonyiho – napriek antisemitskému presvedčeniu váženého občana, po ktorom sa v rokoch 1911 až 1928 nazývalo dnešné Dvořákovo nábrežie.²⁶

Vodca prešporských antisemitov Iván Simonyi²⁷

²⁵ RYBÁŘOVÁ, Petra. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: PRO HISTORIA, 2010, s. 89–98.

²⁶ Pozri Nábrežie armádneho generála Ludvíka Svobodu. In: Ortvayho databáza. Dostupné na internete: <https://www.ortvay.eu/sk/nabrezie-armadneho-general-a-ludvika-svobodu>.

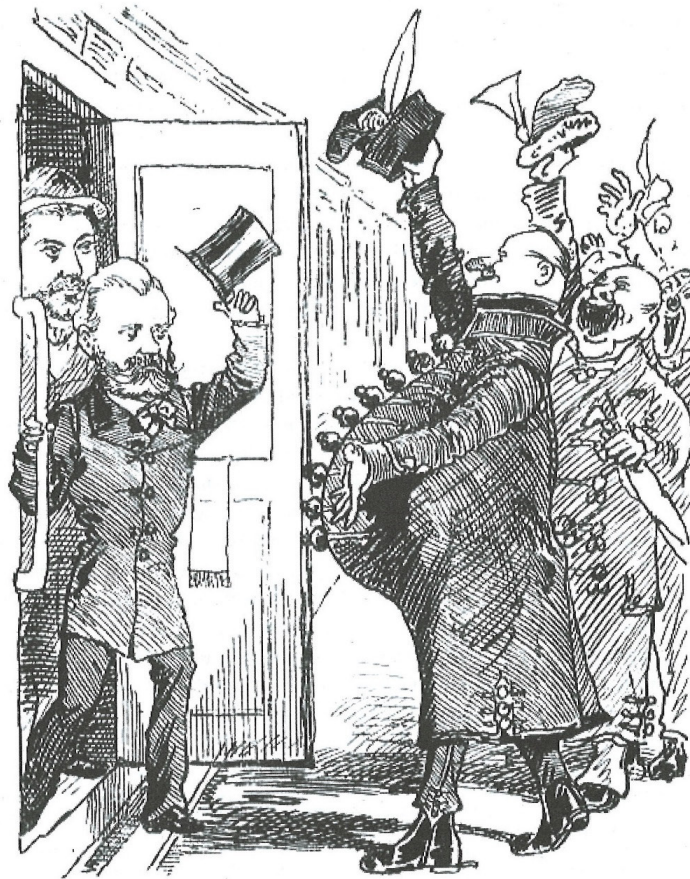
²⁷ Zdroj: Slovenský obrázkový antisemitický kalendár na rok 1886, RYBÁŘOVÁ, *Antisemitizmus v Uhorsku*, s. 72.

O sociálnom pozadí a motívoch výtržníkov máme len málo informácií. Dostupné pramene sa zmieňujú o brigádnikoch a robotníkoch (*Sackträger*), ktorí násilnosti iniciovali. Najmä liberálne a na vládu napojené noviny sa odvolávali na nemecký pôvod výtržníkov, ktorí podľa nich zastupovali celé nemecky hovoriace prešporské občianstvo. (Karikatúra s názvom Maďarskí antisemiti v Prešporke zobrazuje stereotypného *Bürgera*, tzv. *kraxelhubera*, ako posmešne nazývali nemecky hovoriacich Prešporákov, ktorý vrelo víta známych uhorských antisemitov, keď sa cestou na Medzinárodný antisemitský kongres v Drážd'anoch zastavili v Prešporke). To bolo v skutočnosti zavádzajúce, pretože antisemiti zdôrazňovali uhorský patriotizmus, presnejšie maďarský nacionalizmus rovnako ako ich liberálni oponenti. V skutočnosti boli násilnosti zamerané na prítomnosť Židov mimo bývalého geta, na Primaciálnom námestí, kde sa nachádzalo sídlo úradov, ale aj na predmestí Blumentál. Bez ohľadu na etnický pôvod mali výtržníci zjavne v úmysle obnoviť hranicu medzi Židmi a Nežidmi, medzi vlastným a cudzím. Maďarsky písané noviny peštianskych antisemitov sa snažili vinu za násilnosti a neporiadok zvaliť nielen na domácich nemecky hovoriacich robotníkov, ale aj ich kolegov z Viedne a dokonca z Nemecka. Strašiak socializmu sa v novinách prekrýval s maďarským nacionalizmom, keď reprodukovali údajné pokriky demonstrantov ako „nach die Juden [!] kommen die Reichen“.²⁸

²⁸ RYBÁŘOVÁ, Antisemitizmus v Uhorsku, s. 99.

Magyar antisemiták Preschpurgban.

— Az állomáson. —

Karikatúra z humoristického časopisu *Borsszem Jankó* s názvom *Maďarskí antisemiti v Prešporku*²⁹

Nepokoje sa v Prešporke, podobne ako v celej krajine, zopakovali v auguste 1883, krátko po oslobodení Židov z Tizsaszláru, obvinených zo spáchania rituálnej vraždy Eszter Solymosiovej. O necelé štyri roky neskôr vyvolali protižidovské násilnosti v Prešporke miestne chýry o pokuse spáchať rituálnu vraždu. Dňa 26. mája 1887 sa na predmestí Blumentál zhromaždilo niekoľko stoviek ľudí a rozbili okná na budove na rohu Valónskej (dnešná Slovanská) a Pálffyho ulice (dnešná Vazovova), kde mal Žid Ferdinand Jellinek obchod s potravinami. Vo štvrtok 26. mája 1887 sa rozšírila fáma, že zmizla Jellinekova kresťanská slúžka, ktorú on a ďalší Židia mali zavraždiť. Ľudia obstali dom, kde mal Jellinek obchod a brutálnym spôsobom sa doň dobýjali. Polícia ani vedúci mestskí úradníci tisícový dav nedokázali spacifickovať a rozohnali ho až vojaci z bratislavskej posádky. Na druhý deň robotníčky z neďalekej Starej tabakovej

²⁹ Zdroj: RYBÁŘOVÁ, *Antisemitizmus v Uhorsku*, s. 88.

továrne na Račianskom mýte (medzi dnešnými ulicami Radlinského a Mýtne) napadli pred Jellinekovým domom židovského obchodného zástupcu. Úrady násilie opäť vysvetľovali ako dôsledok agitácie Simonyiho novín *Westungarischer Grenzboten*. Jeho redakcia sa snažila prejavit' formálny odstup od fám, avšak úvodník uverejnený len niekoľko týždňov pred nepokojmi v Blumentáli s veľkou pravdepodobnosťou podnecoval protižidovské násilie. Okrem toho sa noviny zamerali na robotníkov z neďalekej tabakovej továrne, ktorých si chceli získať pomocou antisemitizmu – hoci od výtržností sa naoko dištancovali a obviňovali z nich samých Židov, ktorí údajným rozoštvávaním nežidovského obyvateľstva vraj chceli diskvalifikovať antisemitského kandidáta v blížiacich sa parlamentných voľbách.³⁰ Hoci sa nepokoje z mája 1887 odohrali na priemyselnej periférii nového Prešporka, možno ich vnímať ako pokračovanie vylučovacích praktík, ktoré využívali metafory ako geto a vyvolávali obrazy diabolskej hrozby – netreba zabúdať, že aj toto obvinenie z rituálnej vraždy sa objavilo krátko po Veľkej noci.

Obvinenia z rituálnych vražd boli v pozadí protižidovských výtržností v Bratislave ešte aj po druhej svetovej vojne. K prvým nepokojom došlo v auguste 1946, keď bratislavskí Židia, ktorí prežili holokaust, boli niekoľko dní napádaní, okrádaní a týraní. Súčasne sa v meste konal zjazd slovenských partizánov. Za označením „partizáni“ sa, pravda, popri skutočných odbojároch skrývali aj agitátori, ktorí naštartovali kampaň proti reštitučnému zákonu, vďaka ktorému by sa preživší Židia mohli uchádzať o odškodnenie za okrádanie s názvom „arizácie“. Tieto a ďalšie povojnové nepokoje sa zvyčajne interpretujú ako reakcia väčšinového obyvateľstva, ktoré sa obávalo nárokov preživších Židov.³¹ Historička Anna Cichopek-Gajraj vo svojej knihe o protižidovskom násilí v povojnovom Poľsku a na Slovensku túto interpretáciu rozširuje o dôležitý moment. Podľa nej „argument materiálnych záujmov [...] nestačí na vysvetlenie protižidovského násillia [...]. Aj keď presvedčenia a mýty, ako napríklad obvinenia z rituálnej vraždy, nemuseli byť dostatočné alebo dokonca nevyhnutné pri podnecovaní násillia, boli dôležitým faktorom pri budovaní jeho dynamiky. Pomáhali pretažiť individuálne sťažnosti do homogenizujúcich konštruktov („všetci Židia sú zlí“).³²

³⁰ Krawall im Blumenthal. In: *Westungarischer Grenzboten*, č. 4956, 27. 5. 1887, s. 4.

³¹ Pozri napr. BUMOVÁ, Ivica. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 3, s. 14-29.

³² CICHOPK-GAJRAJ, Anna. *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–48*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 141.

Antropologička Joanna Tokarska-Bakir ukazuje, ako takýto preklad fungoval v povojnovom Poľsku. Tokarska-Bakir poukazuje na to, že obvinenia z rituálnych vražd fungovali ako spúšťacie mechanizmy protižidovského násilia. Rekonštruje „typickú naratívnu schému“, ktorú vysvetľuje ako príčinnú postupnosť: v prvom rade je potrebné identifikovať „zloducha“, ktorý spáchal zločin a koleduje si o odplatu. Zloduch má mať na svedomí únos kresťanského dieťaťa, ktorého krv je údajne potrebná na výrobu židovského nekvaseného chleba (macesu). Najavo zvyčajne vyjde mučenie dieťaťa zloduchom ako aj pokusy utajiť zločin, čo vedie k odplate voči Židom ako takým. Tokarska-Bakir konštatuje, že táto typická naratívna schéma v povojnovom Poľsku už nebola zafarbená nábožensky (prirovnávanie zločinu k obeti Ježiša Krista, rešpektíve používanie krvi detskej obete na magické účely), ale nacionalisticky: údajnou obeťou „židovských zloduchov“ už nebolo náboženské, ale národné spoločenstvo.³³

Obvinenia z rituálnych vražd sú známe aj z povojnového Slovenska, hoci nešlo o prípady zodpovedajúce modelu, ktorý poznáme z 19. storočia, kde hlavnú úlohu hrali kresťanské slúžky v službách Židov. Náboženské pozadie týchto prípadov síce vybledlo, no už samo obviňovanie Židov z vraždenia kresťanských detí stále prezrádza, hoci aj neuvedomelý vplyv starej schémy. Najznámejším príkladom je povojnový pogrom v Topolčanoch zo septembra 1945, ktorému predchádzali fámy, že židovský lekár očkuje kresťanské deti „jedom“.³⁴ Takéto obvinenia boli na povojnovom Slovensku časté. Historička Michala Lônčíková o tom píše: „Fámy o rituálnych vraždách sa vo verejnom diskurze objavili aj po druhej svetovej vojne – Židia sa údajne niekoľkokrát pokúšali uniesť kresťanské deti a dokonca ich dávať do mäsových konzerv, alebo použiť ich krv do základov židovských kostolov v ich novej domovine.“³⁵ Na pozadí týchto obvinení treba brať do úvahy aj následné protižidovské nepokoje v Bratislave, ktoré sa odohrali v auguste 1948, teda už po februárovom komunistickom prevrate. Vyvolala ich hádka dvoch žien v Starej tržnici. Jedna zo žien obvinila druhú, že sa v rade tlačí dopredu. Obe sa navzájom začali častovať urážkami ako „špinavá Židovka“ resp. „nacistka“. Následne sa rozšírili fámy, že Židovka zbila tehotnú kresťanku, ktorá

³³ TOKARSKA-BAKIR, Joanna. *Pogrom Cries – Essays on Polish-Jewish History, 1939–1946*. 2nd edition. Berlin etc.: Peter Lang, 2019, s. 201.

³⁴ KAMENEC, Ivan. Protižidovský pogrom v Topolčanoch v septembri 1945. In: *Studia Historica Nitriensia*, roč. 8, 2000, s. 85–99.

³⁵ LÔNČÍKOVÁ, Michala. The End of War, the End of Persecution? Post-World War II Collective Anti-Jewish Violence in Slovakia. In: *History in Flux*, roč. 1, 2019, č. 1, s. 158. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.32728/flux.2019.1.8>.

potratila a teraz sama bojuje so smrťou. Približne 600 ľudí dokonca obviňovalo políciu, že Židovku chráni. Napadli aj ďalšie dve židovské ženy.³⁶

Dav, ktorý sa čoskoro rozrástol na približne 1300 ľudí, vyšiel pred tržnicu a skandoval heslá ako „Von so Židmi“, „Pozabíjať Židov“, „Za Židov sme nebojovali“ a „Židov do Palestíny“.³⁷ Neskôr v ten istý deň sa menšie skupiny výtržníkov vybrali do bývalého geta, rozbíjali okná a demolovali zariadenie. Útočili aj na náhodných okoloidúcich, ktorých považovali za Židov. Výtržnosti z augusta 1948 tak možno spolu s Tokarskou-Bakirovou interpretovať ako „typickú naratívnu schému“ odkazujúcu na modernizované a modifikované obvinenia z rituálnych vražd, keď obeťou židovského „zloducha“ malo byť v tomto prípade nedonosené a nenarodené dieťa (a jeho matka). Obaja reprezentovali národné spoločenstvo, ktoré sa už nepovažovalo za kresťanské v tradičnom zmysle, ale za (kresťansko) národné a zakrátko už za „ľudovodemokratické“. Židia v ňom nemali miesto a demonštranti ich svojim pochodom do bývalého geta vykázali naspäť za deliacu čiaru, ktorú iba nedávno obnovil režim Slovenského štátu.

³⁶ ŠMIGEL, Michal. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v rokoch 1946 a 1948 (v kontexte povojnových prejavov antisemitizmu na Slovensku). In: MEDVECKÝ, Matej (zost.). *Fenomén Bratislava. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 22. september 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 251–273.

³⁷ Tamže, s. 269.

3 „Za zub dva zuby“. Študentské demonštrácie v Bratislave v roku 1929

Protižidovské výtržnosti v Bratislave v 19. a 20. storočí však nepodnecovali len obviňovania z rituálnych vražd, či už v podobe chýrov šírených kresťanskými slúžkami alebo v modifikovanej podobe obvinení z vražd slovenských detí. V medzivojnovom období sa k nim pridali demonštrácie študentov, ktorí dávali najavo nevôľu vzhľadom na prítomnosť „neslovenských živlov“ – teda domácich a najmä zahraničných židovských kolegov – na novozaloženej Univerzite Komenského. Hranica pozdĺž starého geta však napriek tomu stále fungovala ako spoľahlivá demarkačná línia.

Po prvej svetovej vojne sa Bratislava z provinčného pohraničného mesta Uhorského kráľovstva mení na centrum východnej časti nového československého štátu. Jeho vznik sprevádzali okrem iného tzv. rabovačky, keď v mocenskom vákuu v posledných vojnových dňoch dochádzalo na celom území Slovenska k rabovaniu a vyhánaniu predstaviteľov starej štátnej správy a reprezentantov režimu. Na prelome októbra novembra 1918 masy ľudu na čele s navrátilcami z frontu prepadávali notárov a najmä židovských obchodníkov a krčmárov, kradli a ničili ich majetok. V Bratislave sa väčšiemu rabovaniu podarilo zabrániť, keď sa konštituovala ozbrojená domobrana, tzv. židovská garda, ktorá chránila majetok Židov v Bratislave a jej bližšom i vzdialenejšom okolí.³⁸

Protižidovské nálady však nezmizli ani v prvých povojnových rokoch a ohľady na ne brala aj nová štátna správa na čele s ministerstvom pre správu Slovenska vedeným Vavrom Šrobárom, ktoré previedlo revíziu štátnych licencií na predaj liehovín, tabaku a prevádzku kín, kde mali nadpriemerné zastúpenie židovskí držitelia. Súčasťou ministerstva bola tiež tzv. propagačná kancelária, ktorej agenti apelovali na protižidovské postoje slovenského obyvateľstva paušálnym obviňovaním Židov z vykorisťovania a otravovania ľudu alkoholom ako aj z podkopávania základov nového štátu napomáhaním maďarskému bolševizmu a revizionizmu.³⁹ Otvorene antisemitský charakter mali kampane proti bolševizmu na jeseň 1920, počas štiepenia v

³⁸ KOMLÓSI, Samuel. Geschichte der jüdischen Garde anno 1918. In: GOLD, Hugo. *Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buchverlag, 1932, s. 151–157.

³⁹ SZABÓ, Miloslav. *Od slov k činom. Slovenské národodné hnutie a antisemitizmus*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 206–240.

sociálnodemokratickej strane, z ktorých úrady a časť legionárskej obce takisto kolektívne obviňovala údajne rozvratníckych Židov.

Nacionálny antisemitizmus sprevádzajúci projekt budovania československého štátu v rokoch 1918 až 1920 v 20. rokoch síce ustúpil do úzadia a otvorený, ideologický antisemitizmus sa spájal najmä s národnostnými a nesystémovými stranami na čele s fašistami a ľudákmi.⁴⁰ Antisemitizmus štátotvorných československých politických strán sa však naďalej prejavoval zväčša skryte, v podobe polemík proti Židom kvôli ich údajnej nedostatočnej lojalite, podpore revizionizmu či nepravostiam spáchaným na „Čechoslovákoch“ v nedávnej i dávnejšej minulosti. Napríklad kampane proti židovským dôstojníkom obvineným začiatkom roku 1932 z vraždenia nevinného „slovenského ľudu“ ako „odplaty“ za rabovačky z jesene 1918 nevznikli na podnet slovenských autonomistov ani maďarských revizionistov. Šlo skôr o nepriamu reakciu na proces proti legionárovi Karlovi Horákovi, ktorý počas bojov s maďarskou Červenou armádou v júni 1919 okradol a zavraždil sedem židovských rukojemníkov-civilistov a až do roku 1931 unikal spravodlivosti. Pražská porota Horáka síce nakoniec oslobodila, čo následne potvrdil aj Najvyšší súd, no lokálni slovenskí a českí aktivisti a četníci jeho obvinenie napriek tomu pocítovali ako výzvu a pustili sa na vlastnú päsť do pátrania a zatýkania „skutočných“ páchatel'ov, ktorými boli v ich očiach židovskí dôstojníci. Sekundovala im pri tom slovenská a česká, prevažne agrárnická, ale aj lidovecká a národnosocialistická tlač.⁴¹

Zvláštne postavenie medzi československými parlamentnými stranami mali národní demokrati, ktorí sa síce hlásili k československej demokracii, ale zároveň viedli s fašistami boj o pravicových, nacionalistických voličov. Podobne ako ďalšie celoštátne strany aj národní demokrati sa hrdo hlásili k čechoslovakizmu. Na Slovensku predstavovali síce marginálnu silu, v Bratislave však mali vyššie preferencie ako vo vidieckych regiónoch a predovšetkým veľké ambície. Československá národná demokracia vydávala v slovenskej metropole *Národný denník* a relatívne silné pozície mala najmä medzi študentmi Univerzity Komenského. Tí sa organizovali vo Zväze

⁴⁰ FRANKL, Michal, SZABÓ, Miloslav. Budování státu bez antisemitizmu? Násilí, diskurs lojalit' a vznik Československa. Praha: NLN, 2015, s. 284-308.

⁴¹ SZABÓ, Miloslav. „Židovská hrôzovláda“ v dobe prevratu? Kampane proti židovským dôstojníkom a antisemitizmus na medzivojnovom Slovensku. In: DUDEKOVÁ, Gabriela – MANNOVÁ, Elena (zost.). *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi. Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie*. Bratislava: Veda, 2017, s. 239–259.

slovenského študentstva, ktorý sa už v polovici 20. rokov vymedzoval voči kolegom, „ktorí provokatívne vystupujú maďarsky a tým rušia ráz univerzity“.⁴² Toto napätie kulminovalo v roku 1927 v dôsledku tzv. rothermeriády, teda kampane britského tlačového magnáta lorda Rothermera za revíziu Trianonskej mierovej zmluvy a pričlenenie území obývaných maďarskou menšinou k Maďarsku. Československé úrady a médiá reagovali na Rothermerovu kampaň agresívne a vyvíjali na maďarskú menšinu nátlak, aby sa od nej verejne dištancovala.⁴³ V Československu vládla tzv. „panská“ koalícia pravicových strán, ktorej vzniku predchádzali rozsiahle kampane proti socialistom a sprevádzal ju rozmach fašizmu, ktorý ovplyvňoval aj štátotvorné strany na čele s národnými demokratmi. V tejto atmosfére sa z ich radov ozvalo volanie po násilnej „očiste“ od národných nepriateľov. Autor úvodníka *Národného denníka* žiadal „dôkladne odpovedať na maďarský kšeft anglického lorda“ parafrázou starozákonného „oko za oko, zub za zub“: „za zub dva zuby! Áno, len týmto heslom si získame vo vlastnom dome poriadok a spravедlnosť. Žiadny humanizmus, žiadne ohľady a showvievavosť!“⁴⁴ Autor sa obracia priamo na študentov Univerzity Komenského „so svojím tisícom slovenských poslucháčov“, ktorí sú preňho zárukou pre „spoločný boj rozumu s morálnou a fyzickou silou!“⁴⁵ Nástrojom tohto boja má byť v Československu oficiálne odsudzovaný „*numerus clausus*“, ktorým by vraj boli „odstránené mnohé možnosti a príležitosti k hanobeniu našej vysokej školy“. Na záver autor zdôrazňuje, že základom študentského boja nemá byť autonomizmus, ale čechoslovakizmus, či pri najmenšom česko-slovenská spolupráca: „Nesmie to byť ale demonštrácia proti Čechom. Musí to byť spolupráca s Čechmi za ozdravenie našich pomerov.“⁴⁶

Odkaz na *numerus clausus* naznačuje, čo zostáva v úvodníku *Národného denníka* nevysslovené: skutočnosť, že polemika bola namierená proti židovským študentom Univerzity Komenského, predovšetkým poslucháčom Lekárskej fakulty. *Numerus clausus* predstavoval v medzivojnovnej strednej Európe veľkú tému. Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku nových štátov sa zmenilo postavenie Židov v nich. V Maďarsku zostali prakticky jedinou veľkou menšinou, a napriek jazykovej asimilácii ich

⁴² Archív Univerzity Komenského (ďalej AUK), fond Rektorát UK I, D/8, Prehlásenie Sväzu slovenského študentstva v Bratislave 6. 3. 1925.

⁴³ MICHELA, Miroslav. Reakcia slovenských politických kruhov a tlače na Rothermerovu akciu (1927 – 1928) In: *Historický časopis*, roč. 52, 2004, č. 3, s. 503–522.

⁴⁴ Za očistu na všetky strany! In: *Národný denník*, 18. 8. 1927, s. 1.

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ Tamže.

prevažnej časti frustrovaní nacionalisti na nich už čoskoro začali projektovať vinu za politické, spoločenské a ekonomické ťažkosti porazeného a rozdeleného štátu. Ná-stroj na obmedzenie údajného zhubného židovského vplyvu – nacionalistická pravica ich vinila v neposlednom rade z existencie Republiky rád v roku 1919 – ponúkala re-forma vysokého školstva. Židovskí študenti mali už od 19. storočia nadpriemerné za-stúpenie v odboroch ako medicína a právo, čo vyplývalo z pôvodne nábožensky moti-vovaného dôrazu na vzdelanie i z pozície minority, až donedávna vylúčenej z väčšiny tradičných povolání. V roku 1920 sa v Maďarsku prijal zákon, ktorý umožňoval uni-verzitám prijímať židovských uchádzačov iba v pomere k ich celkovému zastúpeniu v obyvateľstve – odtiaľ výraz *numerus clausus*, obmedzený počet.⁴⁷ Ostatní uchádzači boli nútení odísť na štúdiá do zahraničia, v porovnaní napr. s univerzitou vo Viedni ich však do ČSR odišlo výrazne menej, pričom na Komenského univerzite v Bratislave židovskí študenti z Maďarska prakticky neštudovali.⁴⁸ Popri domácich židovských štu-dentoch tu v prvých povojnových rokoch 1920 až 1922 sa na Lekárskej fakulte UK v Bratislave imatrikulovali najmä židovskí študenti z Poľska. Ich počet začal opäť prudko rásť na prelome 20. a 30. rokov.⁴⁹ V Poľsku síce nebol oficiálne prijatý *numerus clausus*, ale nevráživosť voči Židom bola na dennom poriadku, čo sa prejavovalo stup-ňujúcimi sa násilnosťami a nátlakom. Liberálny režim 1. ČSR síce deklaroval k *numeru clausu* zásadne odmietavý postoj, v tom sa však nezhodoval s veľkou časťou českých a slovenských študentov.

V novembri 1927 maďarské noviny *Reggel* informovali o protižidovských de-monštráciách, ku ktorým malo dôjsť počas zasadania Spolku československých medi-kov a ktorých výsledkom mal byť hromadný odchod židovských akademikov. Príčinou vraj bolo úsilie predstaviteľov spolku Achduth o prijatie do ústrednej slovenskej orga-nizácie. Redakcia bratislavských nemecky písaných novín *Grenzbote* požiadala o sta-novisko profesora Lekárskej fakulty MUDr. Miloša Netouška, ktorý bol na zhromaž-dení prítomný. Netoušek chýry o protižidovských demonštráciách rozhodne poprel,

⁴⁷ KOVÁCS, Mária M. The Numerus Clausus in Hungary. In: FRITZ, Regina, ROSSOLINSKI-LIEBE, Grzegorz, STAREK, Jana. *Alma Mater Antisemitica. Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939*. Wien: 2016, s. 85–112.

⁴⁸ AUK, fond Rektorát UK I, A/10/2, Lékařská fakulta University Komenského, statistika po-sluchačů.

⁴⁹ Tamže.

počas zasadania sa údajne ozval iba ojedinelý výkrik: „Von so Židmi!“⁵⁰ Toto vynútené priznanie vyvolalo u redaktora denníka *Grenzbote* Eugena Holleho ironickú reakciu: Holly by rád videl toho jedného Slováka, ktorý neudržal jazyk za zubami a z plného hrdla vykrikol, čo si myslia všetci ostatní, určite to bol inak „slušný chlapec“, hlavne keď si uvedomíme, „že 70 percent slovenských poslucháčov patrí k tvrdému jadrú ľudovej strany“.⁵¹ Nevedno, na akú štatistiku sa Holly odvolával, v orgáne HSLŠ *Slovák* v každom prípade už dva dni pred jeho komentárom neznámy študent napadol svojich židovských kolegov, ktorí podľa neho podporu Spolku československých medikov nepotrebujú, keďže sú „všetci do jedného hmotne materiálne zaokrytí“. Ľudácky študent nakoniec židovských kolegov varoval, „aby ste lživými novinárskymi útokmi na našu domovizeň nesiahali, bo v opačnom páde budeme nútení s vami osobne zúčtovať“.⁵² V podobnom duchu prevracal role potenciálnych obetí a páchatelov Zväz slovenského študentstva, upozorňujúc židovských kolegov na „event. nebezpečné následky“ mediálnej kritiky.⁵³

Volanie po zavedení *numerus clausus* pre zahraničných študentov na československých univerzitách rezonovalo predovšetkým v prostredí Spolku československých medikov, jedinej celoštátnej študentskej stavovskej organizácie s pobočkami v Prahe, Brne a Bratislave a 16. novembra 1929 vyústilo do rozsiahlych pražských demonštrácií. Zakrátko sa pridali aj nemeckí študenti, ktorí dokonca fyzicky napadli židovských kolegov.⁵⁴ Demonštrácie boli propagandisticky pripravované v tlači národných demokratov na čele s *Národnými listami*, ktoré sa v boji o pravicového voliča neštítali antisemitizmu. Národná demokracia si vo voľbách zo septembra 1929 síce obhájila pozície voči konkurentom sprava, hlavne voči fašistickej Lige proti viazaným kandidátkam, ale hrozilo jej, že nebude súčasťou novej vládnej koalície, čo sa nakoniec aj

⁵⁰ Keine antisemitischen Demonstrationen an der Preßburger Universität. In: *Grenzbote*, roč. 57, č. 251, 3. 11. 1927, s. 3.

⁵¹ HOLLY, Eugen. Juden und „Magyaren“. In: *Grenzbote*, roč. 57, č. 254, 6. 11. 1927, s. 1.

⁵² Slovenský študent. In: *Slovák*, 4. 11. 1927.

⁵³ AUK, fond Rektorát UK I, D/8, Sväz slovenského študentstva Rektorátu Univerzity Komenškého v Bratislave, 17. 1. 1928.

⁵⁴ MÍŠKOVÁ, Alena. Postavení židů v první československé republice (příklad Německé university). In: HOENSCH, Jörg K. – BIMAN, Stanislav – LIPTÁK, Lubomír. *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1999, s. 99-109.

potvrdilo.⁵⁵ Radikálny postoj národnodemokratickej tlače a študentstva povzbudila nedostatočná kritika tvrdého zásahu polície proti českým študentom 21. novembra. Český zväz vysokoškolského študentstva 23. novembra zorganizoval niekoľkotisícovú manifestáciu, kde sa už nedemonštrovalo proti Židom, ale proti „problémovým“ cudzincom. Ako uvidíme, táto šifra zohrala dôležitú úlohu o dva roky neskôr, počas diskusií o alternatívach *numeru clausu*.

V Bratislave udalosti mali svoju vlastnú dynamiku. 20. novembra manifestovali študenti v anatomickom ústave Lekárskej fakulty proti „cudzincom“, pričom inzultovali troch členov židovského spolku Achduth. 21. novembra manifestácia pokračovala v aule Právnickej fakulty, aj tu sa viedli reči proti Židom a na vchode do budovy sa objavil agresívny protižidovský plagát. Nasledoval sprievod mestom, účastníci niesli transparenty s nápismi ako „*numerus clausus*“, „Bratislava Slovákom – Palestína židák“ a smerovali pred Krajský úrad (sídlil v budove dnešnej Filozofickej fakulty UK), kde prezident Drobný prisľúbil splniť požiadavky vyjadrené v memorande. Večer sa konalo zhromaždenie židovského spolku Achduth v hoteli Jeleň, pred ktorým sa konala protidemonštrácia opäť sprevádzaná protižidovskými výkrikmi.⁵⁶ Podľa agrárnického *Slovenského denníka* vraj potom britvami a boxerami ozbrojení Židia vyprovokovali bitku s demonštrantami, v úradných hláseniach však o tom nie sú dôkazy. Pravdepodobne šlo o dodatočné úsilie ospravedlniť udalosti z posledného dňa demonštrácií, 22. novembra, keď študenti medicíny fyzicky zamedzili vstup židovských kolegov na prednášky. Následne medzi oboma táborami „došlo k menšiemu sroteniu a srážke“. Zaujímavý je úradný záznam týkajúci sa špekulácií o tom, že demonštranti boli zväčša sympatizanti Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ). Podľa nich demonštrácie mali „ráz protižidovský, naprosto ne protičeský“.⁵⁷ Na túto skutočnosť vo svojom komentári reagoval aj agrárnický *Slovenský denník*, ktorý sa síce naoko dištancoval od požiadaviek *numeru clausu* aj od spiatocníckeho antisemitizmu, nakoniec však židovských študentov obvinil, že podporujú maďarský iredentizmus.

Skutočnosť, že pravým podnetom protižidovských demonštrácií z novembra 1929 bol nacionalizmus, potvrdzujú v neposlednom rade reakcie akademických

⁵⁵ HAVRÁNEK, Jan. Anti-Semitism at Prague Universities in November 1929. In: *Judaica Bohemica*, 2001, roč. 37, s. 145-150.

⁵⁶ AUK, fond Rektorát UK I, A/10/2, Zpráva o studentských demonstracích v Bratislavě ve dnech 20. – 22. listopadu 1929 podle chronologického postupu událostí.

⁵⁷ Tamže.

orgánov, konkrétne prvého rektora Univerzity Komenského a zakladateľa jej Lekárskej fakulty prof. MUDr. Kristiána Hyneka, ktorý bol v zimnom semestri 1929/1930 opätovne zvolený do funkcie. Hynek síce vyzval študentov, aby zachovali pokoj a nedali sa strhnúť k neuváženým činom, v neverejných prejavoch však vyslovoval pre pohnútky demonštrujúcich študentov veľké pochopenie. V liste predstaviteľom Zväzu slovenských študentov, ktorý sa tento krát v strachu o dobrú povesť v zahraničí choval pasívne – ako iniciátori protižidovských kampaní boli identifikovaní medik a prívrženec HSLS Štefan Čongrady a právnik Cyril Daxner⁵⁸ –, vyjadril svoje názory celkom bez škrupúl. Rektor Hynek obviňuje predstaviteľov Zväzu, že „pro šilhání po krásných, ale klamavých očích ciziny“ si neuvedomujú, že príčinou demonštrácií je „hnutí za mravní očistu národní“ od „živlov“, ktoré nie sú lojálne „k národu, jenž stvořil a je základem této republiky [...] a také svoji morálku nepřizpůsobují formám západu“. Zatiaľ čo v prvých rokoch republiky vraj orientálni Židia boli ešte opatrní, dnes už zahodili zábrany a otvorene sa vysmieľajú z národných snáh. Slováci im naletia, lebo sú ešte národne vlašní a vrhajú sa sami do záhuby: „Proto jsem vítal tuto vlnu nacionalismu a mravní obrody, neboť nic jiného se zde za antisemitismem neskrývá, a budu ji vítati vždy, i nebude-li to zrovna vhod někomu, jehož mravní názor jest kompromisem mezi židovským názorem na svět a skutečnou potřebou národa.“ Hynek predstaviteľom Zväzu urazene pripomínal, že „československému nacionalismu děkujete za svoji universitu, jež musela býti vybojována proti tzv. ohledům na cizinu a proti příliš sentimentálně pojímanému humanismu“.⁵⁹

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ AUK, fond Rektorát UK I, A/10/2, rektor University Komenského v Bratislave Svazu slovenského studentstva v Bratislave, 28. 11. 1929.

Prof. MUDr. Kristián Hynek⁶⁰

Tieto pre niekoho možno šokujúce názory predstaviteľa československej intelektuálnej elity na medzivojnovom Slovensku neboli v žiadnom prípade čisto súkromnou záležitosťou. Rektor Hynek sa nimi riadil aj v komunikácii so zástupcami židovských študentov, ktorých obviňoval z nedostatku lojality, ba až z cynizmu. Po návšteve zhromaždenia spolku Achduth tvrdil, že židovskí študenti údajne o chystajúcich sa demonštráciách vedeli, ale neoznámili ich úradom ani kompetentným činiteľom. (Rovnako interpretoval obavy rabína Funka, ktorý ho navštívil v predvečer bratislavských demonštrácií.) V správe pre Ministerstvo školstva a národnej osvety rektor Hynek zopakoval svoje názory. Príčinou demonštrácií mali byť podľa neho nedostačujúce vybavenie fakulty a chýbajúce priestory, ale zároveň vyslovil hrozbu, „že se třenice budou opakovati, zvláště neupustí-li židovští posluchači od agresivity a zřejmé nevážnosti k jazyku university“.⁶¹ Rektor toto prevracanie rolí obetí a páchatel'ov podčiarkol tým, že odmietol reči o „fašistických agitátoroch“: „Je to spíše projev předrážděného a výbušného zdejšího studentstva, jenž sice měl ráz zevně antisemitický, vnitřně však byl

⁶⁰ Zdroj: archív Univerzity Komenského. Dostupné na: <https://uniba.sk/veda/zvlastne-ocenia-udelovane-univerzitou/drhc/prof-mudr-kristian-hynek-drsc/>.

⁶¹ Tamže.

nesen a živenci převážně národními. Rektor vidí v tom známku stoupajícího národního sebevědomí i síly našeho akademického dorostu.“⁶² Keďže u poľských Židov – na rozdiel od maďarských – asociácie s národným nepriateľom neboli mentálne ukotvené, rektorát Univerzity Komenského pripojil k svojej správe vysvetlenie o dôvodoch pre *numerus clausus* v Poľsku, ktoré sú vraj úplne iné než v Maďarsku: nejde o „rasovú neznášanlivosť“, ale o „ochranu domáceho trhu práce“, aby šancu dostali iba tí najlepší. Prebytok menej schopných študentov medicíny smeruje do zahraničia, „Árijci najvíce do Německa a Francie a Semiti k nám a do Itálie“. Vzhľadom na túto terminológiu neprekvapuje, že celá argumentácia je postavená na nacionalizme: poľskí študenti sa možno chovajú „méně provokativně než naše židovské studentstvo“, ale vzťah k slovanskému jazyku si vraj vypestovať nevedia, o čom svedčia „známky dostatečné v poľském jazyce“.⁶³

Vzhľadom na uvedené treba spochybniť tvrdenie dekana Lekárskej fakulty Prof. MUDr. Zdeňka Frankenbergera, podľa ktorého „nepokoje r. 1929 neměly a priori rázu protižidovského“ a študenti sa búria „z čistě sociálního důvodu“.⁶⁴ Pravdou je, že v nasledujúcich akademických rokoch 1930/31 a 1931/32 sa do prvého semestra lekárskeho štúdia hlásilo stále viac uchádzačov z Poľska, takže podobnú optiku si osvojili dokonca aj liberálne *Lidové noviny*.⁶⁵ Vedenie fakulty situáciu riešilo paralelnými kurzami a prednáškami, za ktoré sa pedagogickému zboru vraj nedostalo odmeny. Frankenberger však nezostal pri týchto oprávnených sťažnostiach a opätovne navrhoval akademickému senátu UK žiadať od ministerstva, aby selektívne zvýšilo poplatky za internát, „čím jistě poklesne počet cizinců přicházejících na naše vysoké školy (nebo nelze jistě tvrdit, že všichni tito cizinci jsou nám vítáni)“.⁶⁶ Profesor Frankenberger bol sympatizantom národných demokratov a na jeseň 1931 vystúpil aj na zhromaždení ich študentského odboru, kde spolu s profesorom práva, senátorom za národných demokratov a neskorší protektorátnym ministrom školstva Janom Kaprasom podporili požiadavky študentov medicíny. Tí vo svojej rezolúcii žiadali zaviesť pre „cudzincov“ vysoké poplatky za štúdium a internát, čo Frankenberger podporil aj v interview pre

⁶² Tamže.

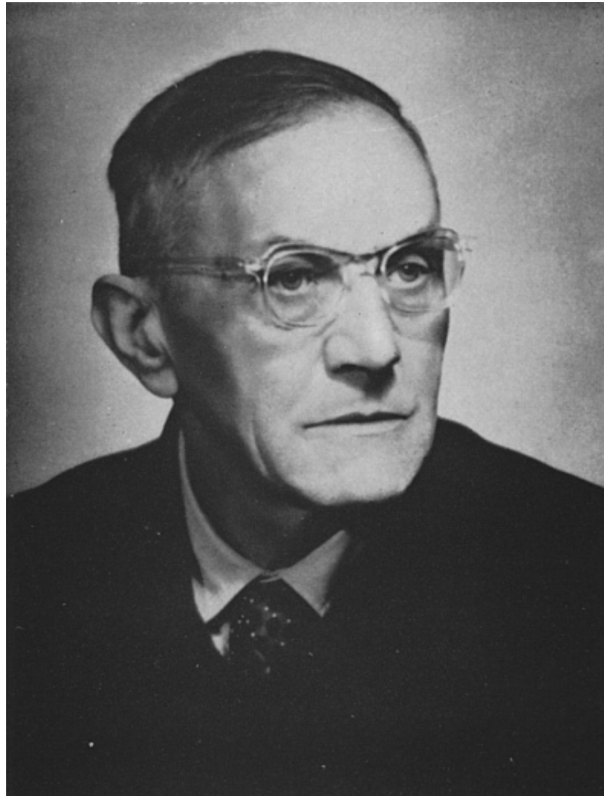
⁶³ Tamže.

⁶⁴ AUK, fond Rektorát UK I, A/10/2, MUDr. Zdeněk Frankenberger Akademickému senátu University Komenského, 19. 6. 1931.

⁶⁵ Archiv Univerzity Karlovy (ďalej AUKI), fond Výstřižkový archiv,

⁶⁶ Tamže.

národnodemokratický *Národní denník*, kde toto opatrenie označil za „zavedenie akéhosi numeru clausu pre cudzincov“. ⁶⁷ Proti tomu sa ohradil spolok poľských študentov Samopomoc, podľa ktorého by toto opatrenie znemožnilo štúdium „skoro všetkým študentom Poliakom“. Tí navyše musia platiť zvýšené poplatky už dnes, napr. za pitevné cvičenia 100 Kč, kým československí štátni príslušníci len 10 Kč. ⁶⁸

Prof. MUDr. Zdeněk Frankenberg⁶⁹

Predstavitelia spolku Samopomoc sa však báli najmä eskalácie napätia. Podobne ako na jeseň 1929 aj o dva roky neskôr časť študentov medicíny nesmela vstúpiť na univerzitnú pôdu a ozývali sa výkriky: „Von s židmi z Poľska!“⁷⁰ Eufemizmy ako „obťažní“ cudzinci, za ktoré sa obvykle skrývali najmä národní demokrati, boli namierené proti Židom. V spoločnej rezolúcii Spolku československých medikov zo začiatku decembra

⁶⁷ Milion Kč doplácame zo štátnych peňazí na cudzích poslucháčov bratislavskej lekárskej fakulty univerzity Komenského. Z rozhovoru s prednostom anatomického ústavu prof. dr. Zd. Frankenbergom (sic), *Národní denník*, roč. 10, č. 270, 26. 11. 1931, s. 1.

⁶⁸ AUK, fond Rektorát UK I, A/10/2, predstavitelia spolku Samopomoc rektorátu UK, 26. 11. 1931.

⁶⁹ Zdroj: FLASAROVÁ, Marie. Zdeněk Frankenberg (1892-1966). In: *Crustaceana* 13, no. 3 1967, s. 329–31. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/20102899>.

⁷⁰ Tamže.

1931 sa „cudzinci“ bez okolkov stotožňujú so Židmi, a síce nielen vyznaním, ale národnosťou. Ako argument mal poslúžiť antisemitský stereotyp kolektívneho židovského egoizmu a parazitovania na úkor hostiteľov, keďže prišelci vraj „nemajú naprosto žiadného zájmu na našom štáte vyjma svoj vlastný prospěch“. ⁷¹ Už Frankenbergler zdôrazňoval, že „cudzinci“ sú Židia, on ani nik iný z profesorského zboru však nikdy ani nenaznačil, že by do ČSR mohli utekať pred antisemitizmom svojich poľských kolegov a vyučujúcich, čo sa drasticky prejavilo počas výtržností na univerzitách v Krakove a L'vove v lete a na jeseň 1929.

Československá tlač monitorovala tieto i iné protižidovské demonštrácie, pričom neraz skresľovala ich príčiny. Napríklad orgán Slovenskej národnej strany *Národné noviny* hľadal spoločného menovateľa medzi výtržnosťami v L'vove a vo Viedni, ktorým malo byť rozhorčenie „kresťanských“ a „národne cítiacich“ študentov nad podkopnou bolševickou agitáciou ich údajne medzi sebou „rasovo“ spriaznených židovských kolegov. ⁷² Túto protikomunistickú propagandu oprášili o dva roky neskôr národní demokrati, ľudovci i národní socialisti, ktorí sa pred obecnými voľbami na jeseň 1931 snažili vymedziť voči pravicovým konkurentom nielen v Čechách, ale aj na Slovensku. Napríklad *Národný denník* tvrdil, že nie sú proti študentom zo zahraničia, pokiaľ neobmedzujú domácich a správajú sa slušne. To však údajne neplatí pre „poľských Židov“, ktorých noviny národnej demokracie vykresľovali ako „židobolševikov“, pretože údajne „vyvinujú v Bratislave i protizákonnú komunistickú rozvratnú agitáciu“. ⁷³ Skutočnosť, že tieto obvinenia sa koncentrovali na Bratislavu, si vo svojom komentári všimol tiež týždenník *Židovské zprávy*. Toto „poťouchlé antisemitské ťaženie“ využije podľa jeho autora aj tú najmalichejšiu zámienku, napríklad údajné obťažovanie snúbenice nejakého dôstojníka „židovským študentom“ v bratislavskej kaviarni Živnodom, o ktorom referovalo niekoľko desiatok novín v českých krajinách i na Slovensku. ⁷⁴

Kaviareň Živnodom sa stala akýmsi kódom, ktorý oddeľoval domácich a „cudzincov“. Koncom januára 1932 Spolok československých medikov v Bratislave zorganizoval ďalšie zhromaždenie, kde opäť predniesol svoje požiadavky. Podľa informácií orgánu československých národných socialistov *Slovenský večerník* sa po skončení

⁷¹ Tamže.

⁷² AUKL, Výstrižkový archív, *Národné noviny*, 21. 6. 1929.

⁷³ AUKL, Výstrižkový archív, *Národný denník*, 26. 11. 1931.

⁷⁴ AUKL, Výstrižkový archív, *Židovské zprávy*, 27. 11. 1931.

schôdze o desiatej večer asi 50 nespokojných medikov vybralo do kaviarne Živnostenského domu, „kde sa po väčšine poľskí študenti zdržujú“ a vyzvali ich, aby odišli. Táto demonštrácia sily však mala opačný účinok, aký očakávali, keďže kaviareň opustili vystrašení hostia hlava-nehlava. Ďalšia časť študentov sa neúspešne pokúsila vniknúť do budovy dekanátu lekárskej fakulty.⁷⁵

To bola asi jedna z posledných kvapiek, ktorá primäla kompetentných konať. Už o necelé dva týždne po bratislavských nepokojoch, 12. februára 1932 Ministerstvo školstva a národnej osvety zaviedlo „pro cizince na lekárskejších fakultách obecnou taxu od 100 Kč až do 500 Kč ve výjimečných prípadech až do 1000 Kč. Výťažku taxy má byť použito na honorování paralelních přednášek potřebných pomocných sil vědeckých, a na úhradu vyšších režijních výloh způsobených přílivem cizinců“.⁷⁶ Lekárska fakulta Univerzity Komenského zaviedla od letného semestra školského roku 1931/32 obligatórny poplatok 300 Kč.

Požiadavky študentov nakoniec slávilí úspech. Počet židovských študentov medicíny, utečencov pred prenasledovaním v Poľsku, kulminoval v roku 1932 a následne začal výrazne klesať.⁷⁷ Ani to však židovských študentov medicíny nezachránilo, pretože už v roku 1936, počas tzv. golemiády, teda protestom proti premietaniu koprodukčného filmu Golem v bratislavských kinách, sa opäť stali terčom útokov svojich kresťanských slovenských kolegov.

⁷⁵ AUKI, výstrižkový archiv, Slovenský večerník, 31. 1. 1932.

⁷⁶ AUK, fond Rektorát UK I, Protokol o schůzi Akademického senátu UK v Bratislavě, III. řádné schůzi v studijním roce 1931/32.

⁷⁷ POLÁK, Bohuslav. *Annuaire de l' Université Komenský pour l' année 1935–36/Ročenka Univerzity Komenského za studijní rok 1935–36*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1937, bez číslovania strán.

4 Ako vo Viedni, tak aj v Bratislave. Demonštrácie proti premietaniu filmu Golem v apríli 1936 v medzinárodnom kontexte

Protagonisti demonštrácií z prelomu 20. a 30. rokov požadovali od zodpovedných činiteľov zavedenie princípu zvaného *numerus clausus*, a síce v kontexte diskriminačných opatrení a násilných protestov proti židovským študentom v susedných štátoch, najmä v Maďarsku a Poľsku, ale aj v Rumunsku, Nemecku a Rakúsku. V roku 1936, počas demonštrácií proti premietaniu francúzskeho filmu Golem, autonomistickí a čiastočne aj inak politicky orientovaní študenti zašli ešte ďalej, využívajúc metódy odskúšané v Nemecku a Rakúsku počas nacistických demonštrácií proti premietaniu protivojnového filmu *Na Západe nič nové*. Porovnanie Bratislavy s Viedňou sa v tomto prípade vyslovene ponúka.

Kiná a filmy boli objektom antisemitskej propagandy v Rakúsku už pred prvou svetovou vojnou, hlavne zo strany kresťansko-sociálnej tlače. Po vojne tu dochádzalo v atmosfére všeobecnej radikalizácie aj k demonštráciám proti „Židom od filmu“. Rozsiahle protifilmové výtržnosti vyprovokovali v roku 1924 nacisti, podpory sa im však dostalo aj zo strany kresťansko-sociálnej tlače a politikov. Šlo o polemiky okolo filmu *Mesto bez Židov* podľa románu Hugo Bettauera *Die Stadt ohne Juden*, ktoré v októbri 1924 vyústili do výtržností počas predstavenia filmu vo Wiener Neustadt sprevádzané krikom a hádzaním smradľavých „bômb“. Bettauer sa zakrátko stal obeťou atentátu mladého nacistu.⁷⁸

Postupy odskúšané počas protestov proti *Mestu bez Židov* – rušenie predstavenia hádzaním smradľavých „bômb“ – sa znovu uplatnili na jeseň roku 1930, keď sa vo Viedni uvádzala nemecká verzia britského zvukového filmu režiséra Ewalda André Duponta *Dva svety*. Príbeh nešťastnej lásky medzi dôstojníkom a židovským dievčaťom z Haliče počas prvej svetovej vojny neprovokoval „cudzou“ rečou, ale údajným výsmechom dôstojníckeho zboru. Potom čo sa nacisti v nemeckom Durínsku zo solidarity s „pokrvnými bratmi v susednej krajine“ márne pokúšali film zakázať, rozhodli sa ich viedenský súdruhovia vyjadriť svoju nevôľu odskúšaným spôsobom: rušením

⁷⁸ HALL, Murray G. „... alles arische Empfinden verhöhnt, verspottet und in den Kot gezerret.“ Zur Rezeption von *Die Stadt ohne Juden*. In: GESER, Guntram, LOACKER, Armin (eds.). *Die Stadt ohne Juden*. Wien: Filmarchiv Austria, 2000, s. 122–133.

predstavenia v Opernkino „nielen silnými výrazmi ako ‚židovská sviňa‘, ale aj hádzaním smradlavých bômb a rozsýpaním kýchacieho prášku“. ⁷⁹ Podľa policajného protokolu šlo asi o sto „z veľkej časti nacisticky orientovaných študentov“ a hoci niektorých z nich zatkli, hneď ich aj prepustili. Premietanie *Dvoh svetov* narúšali „výkriky fuj a hádzanie smradlavých bômb“ v dvoch ďalších viedenských kinách. ⁸⁰

Viedenský nacisti sa inšpirovali svojimi nemeckými vzormi aj naďalej, hoci v nadchádzajúcich parlamentných voľbách nedosiahli úspech porovnateľný so svojimi nemeckými súdruhmi. Keď necelý mesiac po kampani proti *Dvom svetom* berlínski nacisti zorganizovali rozsiahle protesty proti americkému filmu *All Quiet on the Western Front* podľa románovej predlohy E. M. Remarquea *Na západe nič nové*, vycítili ich viedenský kolegovia šancu. V priebehu decembra 1930 hrozili vo svojej tlači, že ak tento „židovský“ film nebude stiahnutý z programu rakúskych kín, vyvolajú rozsiahle protesty. ⁸¹ K ich požiadavke sa pripojili všetky pravicové, protisocialistické sily.

Pozadie týchto polemík predstavovali diskusie o zavedení filmovej cenzúry, ktorú jej odporcovia pokladali za zrušenie na základe rozhodnutia Zákonodárneho zhromaždenia z roku 1918, čo vyvolávalo už v priebehu 20. rokov 20. storočia prudké spory. ⁸² Keďže zákaz filmu z dôvodu rušenia verejného poriadku a bezpečnosti patril do kompetencie jednotlivých spolkových krajín, ministerská rada ovládaná kresťanskými socialistami im odporučila uvádzanie filmu „pozdržať“. ⁸³ Viedenský sociálni demokrati toto odporúčanie podľa očakávania ignorovali, čím podľa svojich ideologických odporcov preukázali svojho „nerakúskeho ducha“. Čo to konkrétne znamenalo, zreteľne naznačila redakcia provládneho denníka *Reichspost*: vyhýbala sa síce otvorenému antisemitizmu, rozhodnutie viedenských sociálnych demokratov povoliť film v hlavnom meste však komentovala prostredníctvom latentne antisemitskej, antikapitalistickej a antibolševickej sprisahaneckej rétoriky, ktorú vtedajší čitatelia akiste

⁷⁹ Hakenkreuzler demonstrieren gegen einen Film. In: *Arbeiterzeitung*, 1. 11. 1930.

⁸⁰ MORITZ, Verena, MOSER, Karin, LEIDINGER, Hannes. *Kampfzone Kino. Film in Österreich 1918 – 1938*. Wien: Filmarchiv Austria, 2008, s. 185.

⁸¹ Laemmle und Remarque schänden 2 000 000 deutsche Tote! In: *Deutschösterreichische Tageszeitung*, 21. 12. 1930.

⁸² LOACKER, Armin. *Anschluss im 3/4-Takt: Filmproduktion und Filmpolitik in Österreich 1930–1938*. Trier: WVT, 1999, s. 37–41.

⁸³ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik (ďalej ÖS, AdR), Bundeskanzleramt-Allgemein, Sign. 20/6a, K. 4823, Rundschreiben an alle Landesregierungen und den Stadtssenat Wien als Landesregierung, 23. 12. 1930.

vedeli dešifrovať. Viedenskú krajiniskú vládu označovali za „cudzorodý prvok... doviaty do Rakúska zo západnej plutokracie a z rusko-marxistického sveta“. Takýto postoj musí mať podľa *Reichspost* ďalekosiahle dôsledky.⁸⁴

Hrozby sa čoskoro splnili. Hneď prvé premietania *All Quiet on the Western Front* sprevádzali výtržnosti nacistov a polovojenskej fašistickej organizácie *Heimwehr*, a prinajmenšom v prípade nacistov nadobudli otvorene antisemitský charakter. Počas zhromaždení pri príležitosti premiéry *All Quiet on the Western Front* 3. januára 1931 nacistickí vodcovia útočili proti tomuto „židovskému nepodarku“: „Židia a slobodomurári rozpútali vojnu z materialistických pohnútok a zavinili súčasné zotročenie nemeckého národa. Teraz chcú nemecký národ zbaviť ešte aj cti a za týmto účelom natočili urážlivý film, ktorý tým najnižším spôsobom hanobí nemeckého vojaka a spolu s ním aj nemecký národ. Sociálni demokrati sa snažia využiť tento film pre svoju národno-rozkladnú politickú činnosť.“⁸⁵ Protestujúci študenti sympatizujúci s nacistami sa márne snažili prelomiť policajný kordón pred kinom Apollo, preto aspoň rozbíjali výklady a pokúšali sa zastaviť autá, ktorých pasažierov „považovali za Židov“, resp. inzultovali z rovnakého dôvodu náhodných okoloidúcich.

⁸⁴ Allzu amerikanische Filmreklame. In: *Reichspost*, 23. 12. 1930.

⁸⁵ ÖS, AdR, Bundeskanzleramt-Allgemein, Sign. 20/6a, K. 4823. Bundes-Polizeidirektion in Wien. Vorführung des Remarque-Filmes am 3. Jänner 1931, Demonstrationen.

Protesty proti premietaniu filmu *All Quiet on the Western Front* pred viedenským kinom Apollo 3. januára 1931⁸⁶

V nasledujúcich dňoch sa podobné demonštrácie konali v okolí Schwedenkino vo štvrti Leopoldstadt (vo všeobecnosti považovanej za „židovskú“), kde prebiehali predstavenia *All Quiet on the Western Front* pre členov a sympatizantov sociálnodemokratickej strany a proti ktorému nacisti chystali bombový atentát. 7. januára výtržníci takmer vyvolali diplomatický škandál, keď napadli prázdny automobil československého veľvyslanca a polícia im len s veľkým úsilím zabránila v tom, aby ho celkom zničili.⁸⁷ 9. januára sa spolková vláda nakoniec rozhodla uvádzanie filmu zakázať. Na rozdiel od Nemecka sa v Rakúsku neuvádzala ani cenzurovaná verzia filmu. Toto pri najmenšom nepriamo protiústavné rozhodnutie treba pokladať za dôležitý precedens na ceste k zavedeniu filmovej cenzúry v Rakúsku po puči z roku 1934. Medzi víťazov sa však zaradili aj rakúski nacisti, pre ktorých protesty proti *All Quiet on the Western Front* znamenali začiatok ich politického vzostupu.

⁸⁶ Zdroj: Österreichische Nationalbibliothek

⁸⁷ ÖS, AdR, Bundeskanzleramt-Allgemein, Sign. 20/6a, K. 4823. Vorführungen des Remarque-Films „Im Westen nichts Neues“ am 7. Jänner 1931 im Schwedenkino, II., Taborstraße Nr. 1.

4.1 *All Quiet on the Western Front* v Československu: útočisko alebo ohnisko nepokojov?

Viedenský sociálni demokrati sa pokúsili odčiniť svoju porážku tým, že v nasledujúcich týždňoch a mesiacoch organizovali pre svojich prívržencov špeciálne vlaky a autobusy, ktorými ich vozili na predstavenia *All Quiet on the Western Front* do blízkej Bratislavy – inšpiráciu nachádzali u svojich súdruhov z nemeckých pohraničných oblastí, ktorí po zákaze filmu v Nemecku podnikali podobné cesty do Francúzska, Švajčiarska a Holandska.⁸⁸ Československým úradom to prišlo politicky vhod. Podľa správy rakúskych pohraničníkov ich československí kolegovia hostí z Viedne doslova vítali. Aj z tohto dôvodu si Riaditeľstvo spolkovej polície dovolilo tvrdiť, že „počas týchto predstavení dochádzalo opakovane k prudkým hanlivým výrokom na adresu Rakúska“.⁸⁹ Československej strane však na hostoch záležalo nielen z politických príčin, keďže prevádzkovateľom kín prinášali výrazný zisk. Film bol doslova trhák. Už počas prvých troch týždňov od uvedenia do kín, teda ešte skôr ako začali do Bratislavy prúdiť špeciálne vlaky z Viedne, videlo film v Bratislave 50 000 divákov (mesto malo v roku 1930 necelých 124 000 obyvateľov). Prvý zvláštny vlak z Viedne priviezol do Bratislavy koncom januára 1931 „vyše 600 vojnových invalidov“ a na prvý februárový víkend bolo naplánovaných ďalších 5 vlakov, ktoré mali dopraviť z Viedne do Bratislavy ďalších asi 2 500 návštevníkov. Bratislavskí sociálni demokrati pozvali na 8. februára do Bratislavy ministra sociálnej starostlivosti Czecha a pred predstaveniami mali československí a rakúski sociálni demokrati vystúpiť s prejavmi v rámci mierovej demonštrácie. 15. februára v Bratislave očakávali 1200 členov sociálnodemokratického Spolku robotníkov a obchodných zamestnancov vo Viedni.⁹⁰

Československé úrady mali zo začiatku obavy z možných nepokojov, čoho dôkladom bola zvýšená prítomnosť poriadkových síl na predstaveniach *All Quiet on the Western Front*. K narušeniam verejného poriadku však nedošlo. Film mal prevažne pozitívny ohlas, a síce tak zo strany nemecky hovoriaceho obyvateľstva ako aj československého publika. Nemeckojazyčný denník *Neues Preßburger Tagblatt* obsahle

⁸⁸ KELLY, Andrew. *Filming All Quiet on the Western Front: 'Brutal Cutting, Stupid Censors, Bigoted Politicos'*. London: I. B. Taurus, 1998, s. 126.

⁸⁹ ÖS, AdR, Bundeskanzleramt-Allgemein, Sign. 20/6a, K. 4823, Bundes-Polizeidirektion in Wien. *Remarque-Film „Im Westen nichts Neues“*. Vorführungen in Pressburg.

⁹⁰ *Remarque-Film und Friedenskundgebungen in Preßburg*. In: *Neues Preßburger Tagblatt*, 29. 1. 1931.

referoval o viedenských výtržnostiach, pričom nezamlčal ani ich protižidovskú tendenciu.⁹¹ Neskôr začala redakcia uverejňovať listy čitateľov, medzi ktorými nechýbali ani kritické hlasy. Redakcia udelila na prominentnom mieste slovo aj slávnemu nemeckému pacifistovi Friedrichovi Wilhelmovi Försterovi, ktorý sa však prejavil ako tradicionalista a kultúrny antiglobalista, keďže film *All Quiet on the Western Front* považoval za dôkaz západného materializmu: „Chápem protesty nacistov a pridávam sa na ich stranu. Toto nie je nemecký, ale americký film. Remarque za to nemôže. Zdôrazňujú sa tu stavy strachu a slabosti a z nenapodobiteľného zachovania nemeckého charakteru nevidíme nič. Film uráža nemeckú armádu. Je to sentimentálny a uplakaný pacifizmus. Odpor proti vojne nevychádza z morálnych hĺbok ľudskej povahy, ale z nervového systému, zo žalúdka, z potreby spať a z iných centier fyzického človeka.“⁹² Pacifista Förster v tomto prípade dával prekvapujúco za pravdu nacistom, kvôli čomu sa na neho odvolávali napr. aj nemeckí a rakúski katolícki radikáli združení okolo časopisu *Schönere Zukunft* (Krajšia budúcnosť).⁹³ Filmom sa zaoberal aj druhý nemeckojazyčný bratislavský denník *Grenzbote*. V jednom z komentárov o uvádzaní *All Quiet on the Western Front* v Bratislave sa naznačujú aj príčiny, prečo nevyvolal podobný rozruch ako v susednej Viedni: „lebo u nás sa hakenkrajcleri neodvážia robiť kravál, alebo nechcú byť stopercentní, praví, skutoční hakenkrajcleri“.⁹⁴

Na rozdiel od Bratislavy, kde sa nemeckojazyčné obyvateľstvo nacionalizovalo iba postupne a nacizmus tu začal zapúšťať korene až na konci 30. rokov, vyvolávalo blížiac sa uvedenie *All Quiet on the Western Front* do kín v česko-nemeckom pohraničí vzrušenie porovnateľné z Rakúskom. Sudetonemeckí nacisti a sociálni demokrati tu polemizovali o filme predovšetkým na stránkach tlače už počas jeho uvádzania v Nemecku a Rakúsku. Denník sudetonemeckých nacistov *Der Tag* pozorne sledoval už berlínske protesty, o ktorých referoval prostredníctvom antisemitských hesiel ako „Nemeckí frontoví vojaci proti perverzným Židom“.⁹⁵ Po zverejnení informácie, že pražská premiéra *All Quiet on the Western Front* sa má konať pod záštitou údajne „židovskej“ Ligy pre ľudské práva, pohrozil autor jedného úvodníka, že „dohliadnu“, aby

⁹¹ Der Remarque-Film unter Polizeischutz. In: *Neues Preßburger Tagblatt*, 8. 1. 1931.

⁹² „Im Westen nichts Neues“. Remarques Buch und der Film. In: *Neues Preßburger Tagblatt*, 11. 1. 1931.

⁹³ Fr. W. Förster. Zum Film „Im Westen nichts Neues“. In: *Schönere Zukunft*, roč. 6, č. 14, 18. 1. 1931, s. 362–363.

⁹⁴ Rienzi. Remarque und Potemkin. In: *Grenzbote*, 13. 1. 1931.

⁹⁵ Im Westen etwas Neues. In: *Der Tag*, 10. 12. 1930.

sa film „nepremietal v žiadnom zo sudetonemeckých kín“.⁹⁶ Zdá sa, že podobné uistenia si niektorí sudetonemeckí nacisti vzali k srdcu. Inšpiráciu našli v teroristickom pláne svojich viedenských súdruhov založiť požiar v Schwedenkino. Krátko po odhalení a zverejnení týchto úkladov prevádzkovateľ kina Elite, ktorý chcel *All Quiet on the Western Front* uviesť koncom januára 1931, dostal anonymný list, kde sa mu vyhrážali, „že kino navštívi dvadsaťštyri oduševnených mužov vyzbrojených termofľašami, z ktorých každá bude obsahovať dva litre benzínu a vyleje horľavinu počas predstavenia“.⁹⁷ Po tomto incidente Vedenie Nemeckej národnosocialistickej robotníckej strany v Čechách (Landesleitung Böhmen der Deutschen Nationalsozialistischen Arbeiterpartei) napomenulo – pravdepodobne z obáv pred možným zákazom strany – svojich prívržencov chystajúcich sa protestovať proti uvádzaniu filmu *All Quiet on the Western Front*, aby „neorganizovali demonštrácie atď.“⁹⁸ Hoci sa film v česko-nemeckom pohraničí ešte dlho oficiálne neuvádzal, vedenie karlovarského kina Elite zorganizovalo začiatkom apríla projekciu filmu *All Quiet on the Western Front* aspoň pre predstaviteľov tlače a iných pozvaných hostí, ktorí mali hlasovať o jeho prípustnosti. (Podľa informácie nacistického *Tagu* – podľa jeho tvrdenia boli v publiku „2/3 sociálnych demokratov a Židov“ – filmová kópia pre premietanie bola zapožičaná až z ďalekej Bratislavy a hneď po predstavení bola letecky dopravená späť.⁹⁹)

Prekvapujúce bolo pozitívne prijatie filmu *All Quiet on the Western Front* v prostredí opozičnej katolíckej HSLŠ. Už rovnomenný román Ericha Maria Remarquea pritom vyvolal v katolíckom prostredí rozpoltené reakcie. Jeden z recenzentov, Ladislav Hanus, ktorý vtedy študoval teológiu v rakúskom Innsbrucku a neskôr sa stal profesorom morálnej teológie, súhlasil, že kniha predstavuje „pamätník nášho neznámeho vojaka, ktorý napísali všetci padlí“.¹⁰⁰ Zároveň však pripomínal, že kniha vyšla vo vydavateľstve Propyläen v Berlíne, „ktorého majiteľmi sú Židia Ullsteinovci, ktorí počítajú s chuťou a vkusom európskeho obecnstva a s touto knihou spravili dobrý ‚Treffer‘ [obchod, M. S.]. Číhajú na chorobné podráždenie pudovitého podvedomia masy, na pažravosť po novostiach, po nových a nových dráždidlách, počítajú s

⁹⁶ Filmverbot! In: *Der Tag*, 23. 12. 1930.

⁹⁷ Brandlegung im Schwedenkino. In: *Bohemia*, 6. 1. 1931.

⁹⁸ Der Bund der Deutschen gegen den Remarque-Film. In: *Bohemia*, 13. 1. 1931.

⁹⁹ „Im Westen nichts Neues“. In: *Der Tag*, 16. 5. 1931.

¹⁰⁰ HANUS, Ladislav. Erich Maria Remarque: Na Západe nič nového. In: *Rozvoj*, roč. 7, 1930, č. 5, s. 99.

erotickými efektami. Remarque – človek beštia! – tiene smrti, to je pre európske obe-
centsvo. Ono si rado zahráva so smrťou, nech sa teda baví“.¹⁰¹

Napriek tejto antiglobalistickej a antisemitskej kritike – na rozdiel od Friedri-
cha Wilhelma Föstera Hanus vnímal *All Quiet on the Western Front* nielen ako výraz
západného materializmu apelujúceho na najnižšie pudy, ale zároveň obviňoval „Ži-
dov“, že z tohto morálneho „rozkladu“ profitujú – film *All Quiet on the Western Front*
v tlačovom orgáne HSL'S *Slovák* privítali bez akýchkoľvek námietok ako memento
proti vojne. Zmätok sa ešte znásobí, keď si pripomenieme, že *All Quiet on the Western
Front* bol v *Slovákovi* recenzovaný spolu s príbehom neslávne známej aféry kapitána
Dreyfusa, francúzskeho dôstojníka židovského pôvodu nespravodlivo obvineného zo
špionáže v prospech Nemecka, ktorého sfilmovaná verzia sa do bratislavských kín do-
stalo v rovnakom čase. Recenzent v *Slovákovi* síce pripúšťal, že film *Dreyfus* nakrútila
nemecká soločnosť „s istou protifrancúzskou tendenciou [...]“. Ale správne je to tak.
Tam, kde s tendenciou okradli o česť a postavenie jedného človeka, tam nemožno bez
tendencie znázorniť jeho prípad. Nejde o to, že Dreyfus bol židom. Dokonca i žid musí
mať to isté právo na život a česť ako bársktorý občan iného vierovyznania.“¹⁰²

4.2 *Le Golem* na Slovensku: autentický protest alebo výtržnosti podľa „nacistického modelu“?

Práve „židovská tendencia“ vadila *Slovákovi* už o dva roky neskôr na inom filme so
židovskou tematikou, amerických *Rothshilds*.¹⁰³ Od polovice 30. rokov sa antisemitiz-
mus postupne dostával v propagande HSL'S do popredia. Jedným z dôvodov bolo to,
že HSL'S síce opakovane získala vo voľbách na Slovensku najviac hlasov, ale v celoštát-
nom rámci nemala prakticky žiadny vplyv. Vzhľadom na to rástol význam skupiny
mladších predstaviteľov HSL'S, ktorí sa netajili svojím obdivom voči autoritárskym re-
žimom. Prominentnú pozíciu medzi mladými radikálmi zastával Karol Sidor, šéfre-
daktor *Slováka* a chránenec „vodcu“ Andreja Hlinku.

V apríli 1936 Sidor rozpútal kampaň proti tzv. „židobolševizmu“, ktorá trvala
ďalšie dva roky. Sidor využil antisemitizmus, aby spolu s komunistami napadol aj čes-
koslovenský establišment. Ako zámienka na agresívnu opozičnú politiku mu poslúžila

¹⁰¹Tamže.

¹⁰²Dva filmy: Kapitán Dreyfus – Na Západe nič nového. In: *Slovák*, 11. 1. 1931.

¹⁰³Rothschildovci. In: *Slovák*, 11. 4. 1935.

vojenská zmluva medzi Československom a Sovietskym zväzom z roku 1935. Keď na jar roku 1936 autor úvodníka tlačového orgánu slovenských komunistov v kontexte španielskej občianskej vojny pohrozil „vodcovi“ HSL'S Hlinkovi smrťou, reagoval Sidor v *Slovákovi* vlastným úvodníkom, v ktorom „Židov“ napadol súčasne ako promotérov bolševizmu a kapitalizmu. Tvrdil, že Židia týmto spôsobom vyvolajú reakciu utláčaného „slovenského ľudu“, ktorý ich bude volať za svoje utrpenie na zodpovednosť. Akým spôsobom sa to malo stať, Sidor nekonkretizoval. Keďže príslušné vydanie *Slovák* zhabala cenzúra, Sidor text prečítal v rámci interpelácie ministra vnútra v pražskom parlamente.

Propagačný plagát koprodukčného filmu Golem¹⁰⁴

Len o niečo neskôr zorganizovali katolícki študenti v Bratislave demonštrácie proti „židovskému“ filmu *Le Golem*, ktoré na niekoľko dní ochromili život v meste. Autoritársky, či presnejšie fašistický aktivizmus mladých radikálov z okruhu HSL'S sústreďných okolo časopisu *Nástup mladej ľudáckej generácie* bol namierený proti výpravnému filmu francúzskeho režiséra Julien Duviviera, ktorý urobil z modernej interpretácie legendy o Golemovi (Golem ako ochranca a pomstiteľ pražských Židov) symbol

¹⁰⁴Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/File:GOLEM_original_poster.jpg. Náhľad plagátu prevzatý v rámci fair-use.

reakcie na antisemitskú politiku nacistického Nemecka. Túto tendenciu si dobre uvedomovali aj propagandisti HSLŠ. V *Slovákovi* sa v deň bratislavskej premiéry objavil článok, podľa ktorého *Le Golem* utrpenie a prenasledovanie Židov len predstiera. „Chudobný slovenský ľud“ má na to „svoj vlastný, nikým nenanútený zdravý názor“, ktorý netreba korigovať „tendenčnými filmami vychvalujúcimi isté kasty“.¹⁰⁵

Toto prevracanie rolí obetí a páchatel'ov, ktoré je (nielen) pre moderný slovenský antisemitizmus príznačné, si vzali k srdcu aj bratislavskí študenti. Od 24. do 27. apríla 1936 rušili predstavenia filmu hádzaním kapslí a smradlavých „bômb“ a demonštrovali za jeho zákaz, pričom vykrikoval protižidovské heslá a rozbíjali okná na domoch v židovskej štvrti mesta. Jeden z účastníkov – pravdepodobne spoluorganizátor, vtedy študent práv a neskôr tajomník HSLŠ Jozef Kirschbaum, ktorý podľa policajného protokolu argumentoval podobne – opisoval v *Nástupe mladej ľudáckej generácie* demonštrácie ako autentický protest, primeranú odpoveď na „židovskú otázku“ na Slovensku: „Urážajúca židovsko-slobodomurárska tendencia tohoto filmu, ktorý sa celý mesiac prehnane propagoval, nám poslúžila len ako signál, aby sme vyšli na ulicu a demonštratívne vyjadrili náš protest proti židovskej expanzii na Slovensku, proti hospodárskemu zničeniu a likvidácii širokých mäs nášho ľudu, proti demoralizácii a rozkladu zo srany židovských bolševikov a proti všetkému bezpráviu, ktoré Židia do teraz na Slovensku napáchali a zneužívaním demokratických práv stále páchajú.“¹⁰⁶

¹⁰⁵Film r. c. Golem. In: *Slovák*, 24. 4. 1936.

¹⁰⁶Demonštrovali sme. In: *Nástup mladej ľudáckej generácie*, roč. 5, 1936, č. 9, s. 87–88.

Fotografia demonštrujúcich bratislavských študentov, ktorých polícia zatlačila na nádvorie Starej radnice¹⁰⁷

Skutočnosť, že protesty proti filmu *Le Golem* boli v skutočnosti výrazom fašistického zastrašovania, si všimol už liberálny denník *Lidové noviny*, podľa ktorého demonštranti v Bratislave postupovali podľa „nacistického modelu“.¹⁰⁸ Pouličné násilie však malo byť predstupňom zásadnejších opatrení, ktoré s ohľadom na autoritárske a fašistické režimy propagoval autonomistický *Slovák*, podľa ktorého cenzúra mala film zakázať „aspoň na území Slovenska“, ako sa to údajne stalo už v Nemecku, Rakúsku, Maďarsku a Taliansku. *Le Golem* v tomto momente ešte zakázaný nebol, hoci produkčná firma AB Film ho po dohovore s políciou a prevádzkovateľmi kín stiahla z programu bratislavských kín. V niektorých menších mestách sa zo strachu pred výtržnosťami radšej ani nepremietal a napr. v Novom Meste nad Váhom okresný náčelník

¹⁰⁷Zdroj: Slovenský národný archív, Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920 – 1945 (1950), i. č. 2991, k. 774, Výtržnosti po premiére filmu „Golem“.

¹⁰⁸Výtržnosti bratislavských študentů. In: *Lidové noviny*, 27. 4. 1936.

jeho uvádzanie zakázal zvláštnou vyhláškou. Golema spolu s ďalšími „bolševickými“ filmami zakázala až autonómna vláda na jeseň 1938.

Na demonštráciách proti premietaniu filmu Golem sa zúčastnili okrem študentov blízkych HSLŠ z internátu Svoradov aj sympatizanti iných strán a čiastočne aj národností, medzi zadržanými však nefigurovali nemecké mená. Podozrenia najmä českej tlače, že v pozadí demonštrácií boli nemeckí provokatéri, archívne pramene nepotvrdzujú (pozri prílohu). Bratislavskí nemeckí radikáli s nimi v každom prípade sympatizovali, pričom v podstate reprodukovali ľudácku propagandu o „židobolševizme“.¹⁰⁹

¹⁰⁹Pozri Pressestimmen. In *Deutsche Stimmen*, roč. 3, 1936, č. 19, s. 7-8.

Záver

Obdobie druhej svetovej vojny a Slovenského štátu znamenalo definitívny koniec židovskej Bratislavy. Židovské obyvateľstvo, zbavené práv a prostriedkov na obživu, bolo v prevažnej miere deportované do táborov smrti, odkiaľ nebolo návratu. Tento proces bol dielom administratívy a legislatívy, no došlo i na staré prostriedky násilných demonštrácií, ktoré nanovo vytyčovali staré hranice, oddelujúce vlastné a cudzie. Na prelome 30. a 40. rokov slovenskí i nemeckí radikáli opakovane podnikali výpravy do niekdajšieho geta či „židovne“, aby tam robili výtržnosti. Po vzniku Slovenského štátu polícia nad týmito provokáciami a násilnosťami prižmurovala oči a prevracala role obetí a páchatel'ov tým, že postihovala brániacich sa Židov. Napríklad keď v auguste 1939 došlo v Podhradí k stretom, ktoré prerástli do snáh demolovať obe tamojšie synagógy, polícia podľa režimových novín *Slovák* síce zadržala 25 výtržníkov, no väčšinu z nich tvorili Židia, ktorí vraj provokovali¹¹⁰ – obvinenie, ktoré sa v prípadoch protižidovského násillia opakuje už od 19. storočia.

Výpady do geta podnikali aj príslušníci Hlinkovej gardy a polovojenských jednotiek miestnych Nemcov *Freiwillige Schutzstaffel*. Podľa slovensko-židovského spisovateľa Juraja Špitzera tam v jeden večer v lete 1939 – nie je jasné, či šlo o tú istú akciu, o ktorej referovali noviny *Slovák* – slovenskí a nemeckí fašisti zatarasili oba konce Židovskej ulice, čím symbolicky, hoci zároveň veľmi reálne obnovili hranice, ktoré po stáročia oddelovali židovské geto od kresťanského Prešporku: do roku 1840 bola na oboch koncoch Židovskej ulice železná brána, ktorá sa v noci zatvárala. Výtržníci tak reprodukovali, aj keď možno nereflektovane, staré vzorce vylučujúceho násillia.

Obrazy prešporského geta ako diabolského podsvetia opäť ožili v nemeckej i slovenskej predstavivosti. Nemecká monografia o Bratislave z roku 1941 ho opisuje ako skutočné – hoci paradoxne miestami i stredoveko malebné – hniezdo rozkladu, kam prúdili démonickí východní Židia, aby sa trochu „poludštli“ a mohli posunúť ďalej na Západ dokonáť svoje skazonosné dielo.¹¹¹ Aj v nemeckom podaní predstavuje otvorenie geta v roku 1840 zlomový moment, keď sa „die inzwischen beträchtlich anwachsende Judenheit über die ganze Stadt [ergoß]. Das Ghetto war ihnen durch den Geburtenüberschuß und die beträchtliche Zuwanderung längst zu klein geworden.

¹¹⁰SZALAY, Peter a kol. *Vojnová Bratislava, 1939 – 1945*. Bratislava: Marenčin, 2019, s. 127.

¹¹¹*Preßburg in der neuen Slowakei. Geschichte, Kultur, Wirtschaft*. Bratislava: Buch- und Zeitungsverlagsgenossenschaft, 1941, s. 30.

Durch ihre Wuchergeschäfte, die sie nicht auf Preßburg zu beschränken brauchten, sondern die sie landein, landaus betreiben konnten, waren die Juden inzwischen auch reich geworden, sodaß sie nach und nach die Häuser und Besitzungen des verschuldeten Adels und der Bürgerschaft erwerben und ihre schmutzigen Geschäfte ungehindert fortsetzen und immer mehr vergrößern konnten“. Za vlády „slobodomurára a priateľa Židov“ Eduarda Beneša si vraj Židia urobili z Bratislavy rovnaké eldorádo ako z celého Československa.¹¹²

Protižidovská politika nového režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany si s výraznou asistenciou nacifikovanej Nemeckej strany (Deutsche Partei) zaumienila, že tento proces údajného požidovčenia Bratislavy zvráti. Malo sa to dosiahnuť nielen obmedzovaním práv a vyvlastňovaním židovských obyvateľov, ale ich vymazať z tváre mesta. Medzi prvé nariadenia patrilo zákaz sídlieť v centre mesta, teda presne na tých miestach, kde Židia boli mnohým trňom v oku už v roku 1848. Vystahovať ich však mohli aj z iných oblastí a pôvodný plán bol vytlačiť ich tam, odkiaľ pôvodne prišli: do geta v židovskom Podhradí. Tieto plány však nezdieľali všetci. Z iniciatívy predsedu vlády a fanatického antisemitu Vojtecha Tuku sa napokon rozhodlo, že „storočia zanedbaná a hygienicky nemožná štvrť okolo Židovskej ulice“ má byť zbúraná a toto územie, neoddeliteľná súčasť panorámy mesta, sa malo zmeniť na univerzitné mesto.¹¹³

Vyblednutý obraz niekdajšieho židovského geta v dôsledku holokaustu možno stratil svoj niekdajší poverami opradený charakter, „ktorý dal vzniknúť najstrašnejším bájkam a strašidelným príbehom, ktoré viedli [...] ku krvavým excesom znechucujúcim všetky druhy pocitov [...]“, ako to začiatkom 20. storočia vyjadril Matthias Dobrovits. No akási nejasná exotika nezmysla spolu s bývalým getom, ktoré koncom 60. rokov muselo uvoľniť miesto novému mostu cez Dunaj, čím sa naplnila vízia Vojtecha Tuku, pravda, v úplne zmenených ideologických pomeroch. Zdá sa, že táto exotika stále prežíva, hoci už len ako nostalgia, ktorá akoby nahrádzala pamäť.

¹¹²Tamže, s. 57.

¹¹³SZALAY, *Vojnová Bratislava*, s. 134.

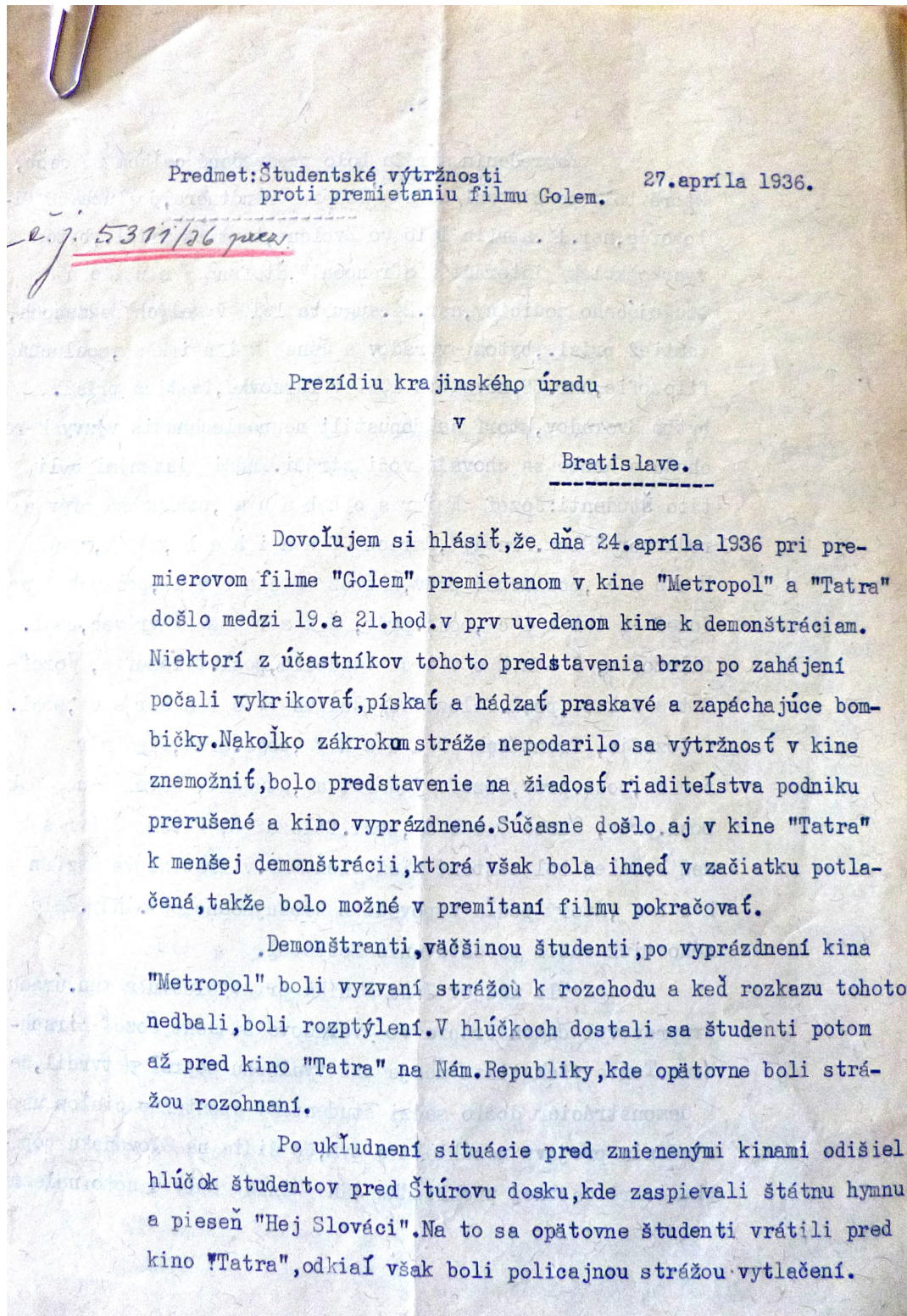
Búranie bratislavského Podhradia v roku 1969¹¹⁴

¹¹⁴Zdroj: BONČO, Juraj. Prevzaté z <https://www.czechleaders.com/interviews/7465>.

Príloha

Správa Policajného riaditeľstva Krajskému úradu v Bratislave o priebehu demonštrácií proti premietaniu filmu Golem 24. až 26. apríla 1936 a priložený protižidovský leták.

Zdroj: Slovenský národný archív, Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920 – 1945 (1950), i. č. 2991, k. 774, Výtržnosti po premiére filmu „Golem“.

Zakročením stráže bolo predvedené celkom 25 osôb, ktoré boli po zistení/až na ^{prepustené,} Tibora Grandtnera, posluchača filozofie, nar. 14. apríla 1915 vo Zvolene, tamtiež prísl., bytom vysokoškolský internát "Lafranconi", Štefana Paulena, študujúceho medicíny, nar. 24. augusta 1910 v Malých Bedzanoch, tamtiež prísl., bytom Svoradov a Jána Niníka, posluchača filozofie, nar. 26. novembra 1909 v Turzovke, tamtiež prísl., bytom Svoradov, ktorí sa dopustili neuposlechnutia výzvy k rozhodu a hrube sa chovali voči strážim. Medzi zistenými boli tieto študenti: Jozef Kirschbaum, posluchač práv a redaktor "Slov. Pravdy", Imrich Daniel, medik, Cyril Kudec, posluchač práv, Ambroz Mendel, posluchač práv, Jozef Miškic, posl. práv, Škárba Vavrivec, posl. filozofie, Jankovič Vendelín, posl. filozofie, Jozef Táško, posl. filozofie, Julius Vernarec, posl. filozofie, František Slušný, posl. práv, Vladimír Sibera, posl. práv, Jozef Bártta, študent, Pavel Dubák, posl. práv, Karol Šmída, posl. filozofie, Pavel Šírek, medik. Ďalej bol zistený tiež člen SND v Bratislave Štefan Ozza, ktorý podľa výpovedi zakročujúceho obv. inšp. Zeleného tiež rušil predstavenie Metropol.

Dľa údajov Jána Niníka pri výsluchu u tun. úradu pripravoval demonštrácie vo Svoradove študent Jozef Kirschbaum. Tento však tieto údaje pri výsluchu poprel a tvrdil, že demonštráciám došlo medzi študentami spontánne cieľom usporiadania prejavu nesúhlasu s tým, čo židia na Slovensku popáľovali. Pri osobnej prehliadke Jána Niníka boli u neho nalezene

vo vačku dva väčšie kamene a pišťalka .

V kine "Metropol" bolo na to o 21 hod. posledné predstavenie filmu "Golem" predvedené bezzávadné.

Dňa 25. apríla 1936 bolo o 19 hod. v miestnostiach kina "Tatra" zbadané, že tam boli pohádzané ^{výbušné} žabky a vylitá zápachajúca tekutina, v dôsledku čoho boli správou kina tieto závady odstránené. Behom predstavenia v tomto kine ~~vybuchla~~ kapsla, na čo bolo predvedenie filmu zastavené a tri študenti, pod ktorými bol ^{obal} ~~kavi~~ z tejto kapsle nalezený, boli na polic. expozitúre čís. I. zistení. Zatiaľ sa na ulici pred kinom utvoril hlúčok asi 50 študentov, ktorý tiahnu okolo pošty ke Štúrovej doske na Michalskej ulici a behom tejto cesty shromáždilo sa v takto utvorenom sprievode asi ³⁰⁰ ~~180~~ ľudí. Pred Štúrovou doskou bolo zaspievané "Hej Slováci" a jednotlivé vykrikované "Golem sa hráť nebude", "Nedáme urážať Štúra" a podobne. Na to demonštrujúci vrátili sa od Michalskej brány na Námestie Republiky pred kino Tatra, kde opätovne spievali "Hej Slováci", na čo boli strážou z Nám. Republiky rozptýlení. Po tejto udalosti bol ^{sprievod} utvorený u Redouty, ~~sprievod~~ kde bola práve ukončená slávnostná akadémia, poriadaná Osvetovým sväzom pre Slovensko na počesť Ľudevíta Štúra a prítomní tam vysokoškolskí študenti pochodovali od Redouty ke Štúrovej doske a odtiaľ na Nám. Republiky a smerom od tržnice išli pred kino Tatra, odkiaľ boli opätovne strážou rozohnaní. Časť študentov tohoto sprievodu tiahla smerom na Župné námestie, kde sa shromáždilo asi 100 demonštrantov, z ktorých niektorí vykrikovali "poďme na židov" a celý tento sprievod tiahnu kapucínskou ulicou, na ktorej bolo jednotlivými účastníkmi búchané na dvere židovských obchodníkov. Pri tom bolo vykrikované "hanba židom" a iné protižidovské heslá.

Pri ústí Židovskej ulice bol jeden vysokoškolský mladík po výkriku "hanba židom" uderený asi 14 ročným židovským mladíkom púmpou na futbalovú loďku do rtu, čo dalo podnet k shluknutiu demonštrujúcim študentom. Pri tom študent Jozef Logar, nar. r. 1912 Vodice, jugoslávsky príslušník, bytom vo Svoradove, vykrikoval, že bol uderený zakročujúcou policiou a výzvy stráže neuposlechnul, v dôsledku čoho bol spolu so zmieneným židovským mladíkom policajne predvedený.

Po Židovskej a Kapucínskej ulici utvorili židovskí mladíci menšie hľúčky, rozčulene debatovali a bolo viditeľné, že mali úmysel demonštrujúcim študentom klásť odpor. Tohože dňa k ďalším demonštráciám nedošlo, schádzajúci sa demonštranti boli stále strážou rozptyľovaní až sa úplne rozšli. Dňa 26. apríla 1936 okolo 3 hod. ráno vznikol incident zapríčinený študentmi popíjajúcimi v kaviarni Astoria, kde títo niekoľko razy spievali pieseň "Hej Slováci", pri čom sa domáhali, aby prítomní tam hostia povstali. Pri tejto príležitosti bol údajne napadnutý jeden profesor ~~x~~ nemeckej národnosti. Okrem "Hej Slováci" / ~~hej vykrikované~~ ~~x~~ ~~x~~ ~~x~~ a vykrikované "Golem sa hrať nebude". Pri večerných predstaveniach ~~xxkinách~~ v kine "Tatra" a "Metropol" k žiadnym demonštráciám nedošlo.

Večer pred 20. hod. utvoril sa od Svoradova sprievod študentov, ktorý tiahol pred krajský úrad a k tomuto sa behom cesty pripojili účastníci oslavy na Devíne, odkiaľ prišli o 19.15 hod. parníkom "Orol" a o 20 hod. parníkom "Sokol". Cestou boli spievané slovenské národné piesne a pred krajským úradom zaspievaná štátna hymna. Demonštranti zo sprievodu chceli žiadať pána krajského prezidenta,

aby predvádzanie filmu "Golem" v Bratislave z programu vy-
lúčil, v čom im bolo ale zakročujúcou strážou zabránené.
Pri tejto príležitosti pokúšal sa ^{zobrať} hlúček komunistov klásť
demonštrantom odpor, v čom však bolo zabránené. Na to rozptý-
nený sprievod v menších hlúčkoch tiahnuť smerom na Židovskú
ulicu, kde boli rozbité asi tri ~~okná~~ a dve pouličné lampy.
V tejže dobe bolo na Židovskej ulici shluknutých asi 15 ži-
dovských mladíkov, ktorí sa hodli voči demonštrantom brá-
niť. ^{Neskoršie asi pred 24 hod.} pritiahli až k Svoradovu, kde bolo kameňom rozbité okno,
v dôsledku čoho bolo zo Svoradova žiadané o policajnú ochranu,
ktorá však, keď sa na miesto dostavila, žiadneho z židovských
mladíkov už nezistila, lebo boli už zatiaľ preč.

Behom večerných hodín utvorily sa na viacero
miestach v meste hlúčky študentov a demonštrantov, ktoré stále
boly strážou rozptyľované a ~~zbraňované~~ im v páchaní nepri-
stojností.

Dnešného dňa domáhali sa študenti na lekárskej
fakulte, aby židovskí posluchači prednáškové siene opustili,
čo aj židovskí posluchači urobili, ^v ale prednáškach pokračované
nebolo. Pri tom bol rozdávaný medzi slovenskými akademikmi
leták, ktorého jeden exemplár pripojujem. Akademici boli vy-
zývaní, aby sa o 11 hod. shromážďovali pred Slov. národným di-
vadlom, odkiaľ bude vyslaná deputácia k pánu krajinskému
prezidentovi. Opatrením tunajšieho úradu boli shromáždení
študenti pred divadlom rozptýlení a ^{učinené príslušné bezpeč-}
nostné opatrenie.

Vo veci vedie tunajší úrad šetrenie ďalej.

AKADEMICI ! NACIONALISTI !

Židia nás doteraz utlačovali hospodársky a morálne. Zneužili práv, ktoré im zaručuje demokratický systém nášho štátu. Na biede, v ktorej hynú široké masy nášho ľudu, majú najväčšiu účasť. Židovskí advokáti predávajú nášmu sedliakovi poslednú kravu. Židovskí kapitalisti zničili naše robotníctvo. TO VŠETKO SME DOSIAĽ BEZ PROTESTU TRPELI.

TERAZ NÁS VŠAK DRZO PROVOKUJÚ. NECHCELI SME PRELIEVAŤ KRV, ANI ROBIŤ VÝTRŽNOSTI. TOTO VŠETKO ZAČALI ŽIDIA. DO KRVÍ NÁM ZBILI KAMARÁTOV, NA INTERNÁTE VYBÍJALI OKNÁ A OZBROJENÍ ČAKALI NA NÁS.

AKADEMICI ! NACIONALISTI !

Dnes ešte naposledy pokúsime sa slušným protestom žiadať úrady, aby zakročily proti provokáciám.

Dnes, 27. apríla o 11. hodine shromáždime sa všetci pred divadlom. Vyšleme delegáciu k prezidentovi Slovenskej krajiny, aby mu predniesla túto rezolúciu:

Slovenské študentstvo, vyprovokované urážlivým filmom „Golem“ k demonštráciám, chcelo slušným spôsobom prejavíť svoj protest. Vinou Židov sa však tieto demonštrácie menia na výtržnosti, ktoré ohražujú nielen verejný poriadok, ale aj životy akademikov.

Preto slovenské študentstvo obracia sa s úctivou prosbou na slávny Krajský úrad, aby zakázal premietanie filmu „Golem“ a zakročil proti židovským provokáciám.

AKADEMICI ! NACIONALISTI ! NEDAJME SA !

ĎALEJ SA PROVOKOVAŤ NEDÁME !

Úlohy

1. Vypíšte názvy mestských lokalít v Bratislave, kde sa sústreďovali protižidovské demonštrácie.
2. Ktoré sa objavujú opakovane a čo z toho vyvodzujete o povahe demonštrácií ako celku?
3. Rekonštruujte historické nemecké (príp. aj maďarské a slovenské) názvy a doplňte ich dnešné ekvivalenty.
4. O čom vypovedajú ich zmeny?
5. Vyhľadajte si (podľa možnosti historické) mapy Bratislavy a pokúste sa rekonštruovať a doplniť do nich trasy jednotlivých demonštračných sprievodov.
6. Do akej miery sa prekrývajú, resp. v ktorých bodoch sa rozchádzajú?
7. Porovnajte jednotlivé demonštrácie. Aké vzory správania sa v nich opakujú? Čo bolo pre ne príznačné?
8. Rekonštruujte jednotlivé demonštrácie v teréne.
9. Sú niekde zaznamenané ich stopy? Príp. odkazy na prítomnosť židovského obyvateľstva vôbec?
10. Vyhľadajte v terénne objekty, ktoré by sa hodili na pripomenutie niekdajších demonštrácií a zdokumentujte ich.

Použité zdroje

Archívne pramene

Archiv Univerzity Karlovy, fond Výstrižkový archiv

Archív Univerzity Komenského, fond Rektorát UK I

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, fond Bundeskanzleramt-Allgemein

Dobová tlač

Arbeiterzeitung 1930

Bohemia 1931

Deutsche Stimmen 1936

Deutschösterreichische Tageszeitung 1930

Grenzbote 1927

Lidové noviny 1936

Národný denník 1927, 1931

Nástup mladej ľudáckej generácie 1936

Neues Preßburger Tagblatt 1931

Orol Tatránski 1848

Pressburger Zeitung 1850

Reichspost 1930

Rozvoj 1930

Schönere Zukunft 1931

Slovák 1927, 1931, 1935, 1936

Der Tag 1930

Der ungarische Israelit 1848

Westungarischer Grenzbote 1887

Internetové zdroje

DEUTSCH, Gotthard: Presburg (Hungarian, Pozsony). In: Jewish Encyclopedia.com.

Dostupné na internete: <https://jewishencyclopedia.com/articles/12347-presburg>.

Ortvayho databáza. Dostupné na internete: <https://www.ortvay.eu/sk/nabrezie-armadneho-generalaludvika-svobodu>.

Sekundárna literatúra

ASSMANNOVÁ, Aleida. Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti.

Praha: Karolinum, 2018.

BENYOVSZKY, Karl, GRÜNSFELD, Joseph. *Obrázky z prešporského geta*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1993.

- BERGMANN, Werner, WALSER SMITH, Helmut (ed.). *Exclusionary Violence. Antisemitic Riots in Modern German History*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002.
- BRECHENMACHER, Thomas. *Der Vatikan und die Juden. Geschichte einer unheiligen Beziehung vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2011.
- BUMOVÁ, Ivica. Protizidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 3, s. 14–29.
- CICHOPEK-GAJRAJ, Anna. *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–48*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- FRANÇOIS, Etienne, SCHULZE, Hagen (eds.) *Deutsche Erinnerungsorte*. 3 zv. München: C. H. Beck, 2001–2002.
- FRANKL, Michal, SZABÓ, Miloslav. *Budování státu bez antisemitizmu? Násilí, diskurs loajality a vznik Československa*. Praha: NLN, 2015.
- HAHN, Hans-Henning, TRABA, Robert (eds.). *Deutsch-polnische Erinnerungsorte*. 5 zv. Stuttgart: Schöningh, 2012.
- HALL, Murray G. „... alles arische Empfinden verhöhnt, verspottet und in den Kot gezerrt.“ Zur Rezeption von *Die Stadt ohne Juden*. In: GESER, Guntram, LOACKER, Armin (eds.). *Die Stadt ohne Juden*. Wien: Filmarchiv Austria, 2000, s. 122–133.
- HAVRÁNEK, Jan. Anti-Semitism at Prague Universities in November 1929. In: *Judaica Bohemiae*, 2001, roč. 37, s. 145–150.
- KELLY, Andrew. *Filming All Quiet on the Western Front: 'Brutal Cutting, Stupid Censors, Bigoted Politicos'*. London: I. B. Taurus, 1998.
- KOMLÓSI, Samuel. Geschichte der jüdischen Garde anno 1918. In: GOLD, Hugo (zost.). *Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buchverlag, 1932, s. 151–157.
- LOACKER, Armin. *Anschluss im 3/4-Takt: Filmproduktion und Filmpolitik in Österreich 1930–1938*. Trier: WVT, 1999.
- LÓNČIKOVÁ, Michala. The End of War, the End of Persecution? Post-World War II Collective Anti-Jewish Violence in Slovakia. In: *History in Flux*, roč. 1, 2019, č. 1.
- MANNOVÁ, Elena. Objavovanie mnohohrstevnosti. Diferencovaná prezentácia minulosti multietnickej Bratislavy po politických zlomoch 19. a 20. storočia. In: *OS*, roč. 9. 2005, č. 1–2, s. 110–116.
- MICHELA, Miroslav. Reakcia slovenských politických kruhov a tlače na Rothermerovu akciu (1927 – 1928) In: *Historický časopis*, roč. 52, 2004, č. 3, s. 503–522.
- MISKOLCZY, Ambrus. „... a zem sa nám pod nohami otvorila.“ Židovský pogrom v Bratislave 23. a 24. apríla 1848. In: CZOCH, Gábor (ed.). *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kalligram, 2006.

- MÍŠKOVÁ, Alena. Postavení židů v první československé republice (příklad Německé university). In: HOENSCH, Jörg K. – BIMAN, Stanislav – LIPTÁK, Lubomír. *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1999, s. 99–109.
- MORITZ, Verena, MOSER, Karin, LEIDINGER, Hannes. *Kampfzone Kino. Film in Österreich 1918 – 1938*. Wien: Filmarchiv Austria, 2008.
- NORA, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In: *Representations*, č. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. (Spring, 1989), s. 7–24.
- POLÁK, Bohuslav. *Annuaire de l' Université Komenský pour l' année 1935–36/Ročienka University Komenského za studijní rok 1935–36*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1937.
- RYBÁŘOVÁ, Petra. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: PRO HISTORIA, 2010.
- SZABÓ, Miloslav. Obvinenia z „rituálnych vražd“ v Hornom Uhorsku. Antisemitská propaganda, politický katolicizmus a národnostná otázka na prelome 19. a 20. storočia. In: *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 4, s. 617–640.
- SZABÓ, Miloslav. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus*. Bratislava: Kalligram, 2014.
- SZABÓ, Miloslav. „Židovská hrôzovláda“ v dobe prevratu? Kampane proti židovským dôstojníkom a antisemitizmus na medzivojnovom Slovensku. In: DUDEKOVÁ, Gabriela, MANNOVÁ, Elena (zost.). *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi. Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie*. Bratislava: Veda, 2017, s. 239–259.
- SZALAY, Peter a kol. *Vojnová Bratislava, 1939 – 1945*. Bratislava: Marenčin, 2019.
- ŠMIGEL, Michal. Protizidovské výtržnosti v Bratislave v rokoch 1946 a 1948 (v kontexte povojnových prejavov antisemitizmu na Slovensku). In: MEDVECKÝ, Matej (zost.). *Fenómén Bratislava. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 22. september 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 251–273.
- ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*. Bratislava: Kalligram, 2007.
- TANCER, Jozef. *Der schwarze Sabbat. Die Brandkatastrophe in Pressburg 1913 als Medienereignis*. Bratislava: Comenius-Universität, 2012.
- TOKARSKA-BAKIR, Joanna. *Pogrom Cries – Essays on Polish-Jewish History, 1939–1946*. 2nd edition. Berlin etc.: Peter Lang, 2019.

Topografia, pamäť a mesto Protížidovské demonštrácie v Bratislave 19. a 20. storočia (s odbočkou do medzivojnovnej Viedne)

Autor:

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.

miroslav.szabo@uniba.sk

Afiliácia:

Katedra germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

<https://fphil.uniba.sk/kaa/>

Posudzovateľ:

doc. Mgr. Jozef Tancer, PhD.

Technická redakcia:

Mgr. Milan Regec, PhD.

© STIMUL a Miloslav Szabó, 2022

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvodeného diela). Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Bratislava,

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

Prvé vydanie, 60 s.

ISBN 978-80-8127-357-5 (PDF)

ISBN 978-80-8127-358-2 (EPUB)